

А87103

І. ЛАКИЗА

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

ПОПУЛЯРНИЙ
КРИТИЧНО-БІОГРАФІЧНИЙ
НАРИС

6.

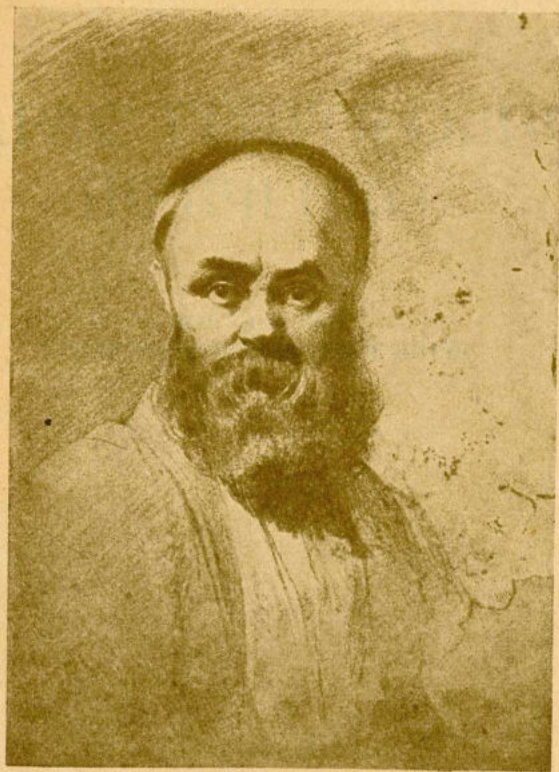
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

A87193

Ларуса J.

Тарас Гриняевский
Учебник.

Т. Г. ШЕВЧЕНКО
Автопортрет 1858 г.

ІВАН ЛАКИЗА

ТАРАС ГРИГОРОВИЧ ШЕВЧЕНКО

ПОПУЛЯРНИЙ
КРИТИЧНО-БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1929

Центральна Наукова
БІБЛІОТЕКА при ХДУ
Інв. № 487193

Київськ. Окрліт № 1676.
Держтрест „Київ-Друк“.
1-ша фото-літо-друк.
З. № 1692-7000.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Досі немає популярної біографії Шевченка та популярного нарису про його творчість, хоча в цьому давно уже відчувається юстру потребу. Ця книжка, що в основу її автор поклав стенограму доповіді на Шевченкові роковини 1926 р. в Київському Медичному Інституті, має заповнити цю прогалину. Це до певної міри й обумовило деяку конспективність нарису і особливо його критичної частини. Але й у такому вигляді книжка, очевидно, прислужиться до популяризації Шевченка й його творчості на певний одрізок часу, поки на книжковому ринкові не з'явиться праця, що ширше й глибше охопить життя й творчість Шевченка.

І. Лакіза

10 січня 1929 р.

Київ.

Батьківська хата в Керелівці.
Малюнок Т. Шевченка олією 1843 р.

Тарас Шевченко—славний український поет був простого селянського роду. Батько його Григорій, на прізвисько Грушівський¹⁾, був кріпак у пана Енгельгардта, небожа всевладного вельможі Катерини II — Потьомкіна, із села Керелівки, колишнього Звиногородського повіту (тепер Шевченківської округи) на Київщині. Побравшись з Катериною Бойківною, кріпачкою того ж таки пана Енгельгардта, пішов Григорій у прийми до тестя в сусіднє село—Моринці. У тих Моринцях 25-го лютого (старого стилю) 1814 року й народився Тарас. Тарас був третій у Григорія. Перший був син Микита, друга—донька Катерина. Недовго прожив Григорій у Моринцях і 1816 року повернувся з жінкою та з дітьми до Керелівки.

В злиднях жили Тарасові батьки. Жили вони за панщини. Уся земля належала панам, а селяни робили на них. Пан мав право своїх кріпаків продати, в карти програти, обміняти на

¹⁾ Дід Шевченка був швець—звідси пішло його прізвище.

худобу, закути в кайдани за найменшу провину. Селянин-кріпак належав панові, як худоба: селянин не знав, що з ним може бути ввввввв, яка доля на нього чекає, яке лихо спаде на його бідну, невільну голову. Стогнав у ярмі люд і кінця-краю не бачив тому лихові. Тяжко було в неволі. Селянство бідувало, терпіло злидні й велику кривду від панів.

Трудно тепер, коли минуло понад 100 років від тих часів, уявити собі ті злидні, те знування, всю ту неволю... Минуло це давно, і стає воно перед нашими очима з переказів старих людей, що сами зазнали того лиха, та з книжок, що про нього розповідають.

Отак бідували в кріпацтві й Тарасові батьки з дітьми. Дітей тих було в них шестеро; треба ж їх і прогодувати, і одягти, та й до товку довести. Діти малі, а робітник один—батько. Григорій Шевченко був чоловік роботящий, і хліборобив, і майстерства знав, і з хурою їздив, але все, що заробляв, все йшло панові. А в хаті завжди були злидні.

І сумно, сумно було в батьківській хаті Тарасові.

Я в хаті мучився колись,
мої там сльози пролились,
найперші сльози!.. Я не знаю,
чи єсть у бога люте зло,
щоб у тій хаті не жило.
А хату раєм називають!

Не називаю її раєм
тії хатиночки у гаї
над чистим ставом край села:
мене там мати повила
і повиваючи співала,
свою нудьгу переливала
в свою дитину. В тім гаю
у тій хатинці, у раю
я бачив некло... Там неволя,
робота тяжкая... Ніколи
і помолитись не дають.
Там матір добрую мою,
ще молодую, у могилу
нужда та праця положила;
там батько, плачучи з дітьми—
(а ми малі були та голі),
не витерпів лихої долі,—
умер на панщині... А ми
розлізлися межі людьми,
мов мишенята...

Отак на засланні в Оренбурзі згадував Шевченко свої дитячі роки.

Єдина втіха—це неділя, коли дід Іван (дід Шевченків) розгорне було мінею й почне читати, а родина й сусіди слухають. Прочитавши дід про святих, завжди починав розказувати про гайдамаків та взагалі про минувшину України, згадуючи, як жили козаки й селяни на волі, як відбивалися вони від ворогів, що намагалися придушити їхню волю. Уважно всі слухали, «і ніхто не бачив, що мала дитина у куточку плаче».

Оці неділі глибоко Тарасові запали в пам'ять, про них уже старим поетом залюбки він згадує.

Перші дитячі роки безтурботно перебув Тарас серед ланів, лісів, серед чарівної природи на Звиногородщині.

Про дитячі свої роки Тарас Григорович згадував дуже рідко; мало радісного лишили вони по собі, навкруг себе нічого веселого в дитинстві не бачив Тарас; батьки його не мали змоги попестити дітей своїх, пригріти їх ласкою. Єдине, що щедро пестило дітей за тих часів—тяжких та сумних—була чарівна природа. Діти росли тоді, як дикуни серед вільної природи: перед очима їхніми широко стелилися далекі й пишні лани, сонечко ніжним своїм теплом та ласкою обливало дитячі головоньки, буйний вітер із степу вільно розчісував їх, холодні хвилі річок обмивали їх з високих гір, з крутих берегів та могил; вільно прислухалися вони, як шелестіло зелене дерево, трава, чудесно співали пташки і сами чудесними народніми піснями промовляли до всього живого в природі.

Так жив і Тарас. Рідні картини вільних степів, широких ланів та високих могил глибоко запали в дитячу свідомість і через багато років виливалися в поета чудовою надхненною піснею.

Численними віршами поет Шевченко малює нам так художньо природу:

Вітер в гаї не гуляє,
вночі спочиває;
прокинеться,—тихесенько
в осоки спитає:
хто се, хто се, по сім боці
чесе косу, хто се.
Хто се, хто се, по сім боці
рве на собі косу.

З-під його пера виступає вона, як жива, більшість тих віршів, безперечно, зародилися в ньому ще тоді, коли малою ще дитиною був він до природи так близько.

Про дитинство своє Шевченко з любов'ю згадує ще в одному белетристичному своєму творі, писаному російською мовою на далекому зашланні. Згадка ця про дитинство якраз і оповита одією любов'ю та ніжністю, що зародилася в свідомості поетовій ще за молодих років через враження від чарівної природи на батьківщині.

«Передо мною наша бедная, старая белая хата, с потемневшею соломенною крышею и черным «дымарем», а около хаты «на причилку» яблоня с краснобокими яблоками, а вокруг яблони цветник, любимец моей незабвенной сестры, моей терпеливой, моей нежной няньки. А у ворот стоит старая развесистая верба, с засохшею верхушкою, а за вербою клуня, а за клунею, по косогору, пойдет уже сад, а за садом—«левада», а за левадою—долина, а в долине—тихий журчащий ручеек, уставленный вербами и калиною,

окутанный широколиственными темнозелеными лопухами. А в этом ручейке, под нависшими лопухами, купается кубический, белокурый мальчуган; выкупавшись вбегает в тенистый сад, падает под первую грушей или яблоней и засыпает... Проснувшись он смотрит на противоположную гору и спрашивает у себя: а что же там — за горою? Там должны быть железные столбы, что поддерживают небо. А что если бы пойти да посмотреть, как это они его там поддерживают. Встал, и не задумавшись пошел через долину и леваду прямо на гору, прошел «царину», прошел с полверсты поле, на поле стоит высокая черная могила. Он вскарабкался на могилу, чтобы с нея посмотреть, далеко ли до железных столбов. Стоит мальчуган и смотрит во все стороны: и по одну сторону село и по другую — село... Задумался мальчуган: нет, думает, сегодня поздно, а завтра вместе с Катрею, как погонит она коров до череды, и я пойду к железным столбам. И, скатившись кубарем с могилы, он встал на ноги и пошел, не оглядываясь, в чужое село. К счастью, ему встретились чумаки и довели его до Кереливки. На дворе уже смеркло, когда я (потому что этот кубический мальчуган был никто иной, как автор сего рассказа) подошел к перелазу; смотрю на двор, а там, около хаты, все наши сидят себе в кружке и вечеряют; только моя старшая сестра и нянька

Катерина не вечеряет, а стоит около дверей, подперши голову рукою, и посматривает на перелаз. Когда я высунул голову из-за перелаза, то она вскрикнула: «прийшов, прийшов». Подбежала ко мне, схватила меня на руки, понесла через двор и посадила в кружок вечерять, сказавши: «сидай вечерять, прибуду». Повечерявши, сестра повела меня спать и, уложивши в постель, перекрестила, поцеловала и, улыбаясь, опять назвала меня прибудой. Подумавши еще немного о железных столбах, я заснул».

Тарасова мати померла, коли йому було 9 років (1823). З цього часу життя Тарасове погіршало дуже, хоча й до того було не солодке. Щоб доглянути господарство, щоб дати лад у сім'ї, а в ній було вже п'ятеро дітей, батько Шевченків оженився вдруге з удовою, що теж мала троє сиріт. Мачуха не полюбила чоловікових дітей, а надто вже малого Тараса, дуже вже го-строга та жвавого. А тут незабаром і сестра Катерина мусіла покинути батьківську хату: пішла заміж у друге село. І Тарас кругом сирота став. Посипалося лихо на його голову, як із мішка. «Не минало й години,—розповідає сам Тарас,—без сліз та бійки між нами, дітьми, не минало й години без сварки та лайки між батьком та мачухою. Мачуха особливо зненавиділа мене, мабуть, за те, що я часто лупцював її миршавого Степана». Била вона Тараса й коли слід було, і коли не

слід, даремно. Люта мачуха з життя зробила в хаті «пекло». Єдина втіха була малому, коли батько брав його з собою в дорогу з хурою. Батько любив Тараса, доглядав його, піклувався, як міг. Та цеж були хвилини, а повсякчас — хлопцеві жвавому, веселому та допитливому жилося ой як тяжко. Ось що розповідає про це не життя, а пекло Тарасова сестра — Ярина.

Якось мачушин син украв у перехожого москаля (салдата) 45 копійок; склали вина на Тараса. Бачивши, що буде лихо, Тарас утік з хати й сховався на городі в бур'яні, і сидів там чотири дні. Нарешті знайшли його там, привели до хати. Дядько Павло взявся покарати хлопця й нещадно бив його, вимагаючи, щоб признався до грошей. Хлопець не витримав катування й сказав, що гроші він украв. А коли спитали, куди дів гроші, Тарас відповів, що закопав їх на городі, але де саме закопав показати не міг, бо й не брав грошей і не закопував. Його почали знову бити й катувати, мало не три дні.

Мачуха Шевченкова була жінка сварлива, лютої вдачі й за життя з нею майбутній поет знав чимало лиха.

Страшне дитинство, на щастя, не зломило поетової вдачі.

Щирий, допитливий, жвавий, непосидючий, повний завзяття, вже й за тих часів Тарас був хлопець незвичайний. Дуже цікаве слово сказав

перед смертю батько, коли Тарасові було 11 років. Поділяючи поміж дітьми злидений свій скарб, казав батько: «синові Тарасу з мого добра нічого не треба, він не буде аби-якою людиною: з його буде або щось дуже добре, або велике ледащо, то йому добро моє або нічого не варте буде, або не допоможе нічого».

З цього бачимо, що батько Тарасів уважав його за хлопця розумного й сподівався, що з його «мають бути люди», коли його «доглянути». Віддав був батько Тараса в науку до дядка Губського. Наука далася Тарасові легко, та й тяжка не була вона в дядка. За короткий час хлопець легко навчився читати псалтир. Незабаром помер батько, батьківська хата стала гіршою за чужу, дядківську. За вчителя тоді вже був другий дядько — Богорський. І цей дядько, як і попередній, не дуже тямив у науці, а до того ще й був п'яницею і учнів катував нещадно. Тараса він не вчив, а зробив за попихача собі: примушував носити воду, рубати дрова, топити піч, посилав замість себе читати псалтир над небіжчиками. Тарас читав дуже виразно й голосно і за це мав «книш та копу грошей», але ж дядько забирав усе те собі, а Тарасові давав тільки десяту копійку, а за те ані справити нічого, ані попоїсти не можна було.

«Оцеї катюга довіку прищепив у моєму серці зненависть та огиду до всякого катування» — писав згодом про Богорського Шевченко.

Така робота, її умови, врешті сам дяк-п'яниця—все це не було, звісно, до серця Шевченкові—хлопцеві проворному, допитливому, що поривався до знання, освіти, а до тогож і вдачею задиркуватого. Читаючи навіть псалтиря, Шевченко не без того, щоб не виявити й тут свого негативного ставлення до цієї роботи; читаючи він часом, щоб прискорити цю нудну йому роботу, на половині псалма починав: «Прийдіте поклонімся», всі ставали навколішки, христились, клали поклони, а хлопець тим часом перегортав сторінки, не читаючи їх.

Два роки терпів таку «науку» хлопець, а далі вже терпець увірвався.

Прийшов якось Тарас до школи, бачить—дяк п'яний, як ніч. І хлопець помстився над катом,—зв'язав п'янюгу, добре набив його і глупої ночі втік з Керелівки до містечка Лисянки, не забувши взяти з собою «книжечку з кунштниками» (малюнками). В Лисянці Шевченко сподівався стати до дяка-маляра, щоб навчитися малювати, бо мав до того велику охоту.

Таки в учителя-дяка,
гарненько вкраду п'ятака—
(бо я було трохи не голе,
таке убоге). Та й куплю
паперу аркуш, і зроблю
маленьку книжечку; хрестами
і візерунками з квітками
кругом листочки обведу.

та й списую «Сковороду»,
або «Три даріє со дари»,
та сам собі у бур'яні,
щоб не почув хто, не побачив,
виспівую та плачу—

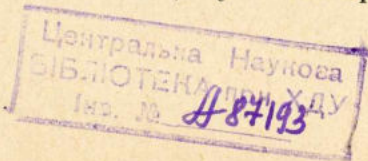
згадував поет пізніше.

Але йому не пощастило. Попоносив він дякові три дні воду, побув йому за попихача й, побачивши, що з такої науки нічого не буде, кинув Лисянку й подався до сусіднього села Тарасівки. Тамтешній маляр роздивився долоні в хлопця й сказав, що не тільки до малярства він не придатний, а й взагалі нічого путнього з нього не буде. Зажурився бідолаха, що не може робити ту роботу, до якої серце лежить, та з великим сумом подався назад до рідного села, щоб стати підпаском у пастуха,—цього хотіла й мачуха. Підпасок з Тараса був нікчемний,—замість доглядати худобу, візьме хлопець книжку й увесь порине в неї, або так замилюється чудесною природою, що забуде і про череду, а та собі й розійшлася.

Пізніше згадував в одному з своїх віршів Тарас Григорович про ті часи, як тяжко йому було:

Не дав мені бог нічого.
І хлинули сльози,
тяжкі сльози...

Кілька років отак жив Тарас без ласки, без привіту, тинявся по наймах, шукав собі кращої

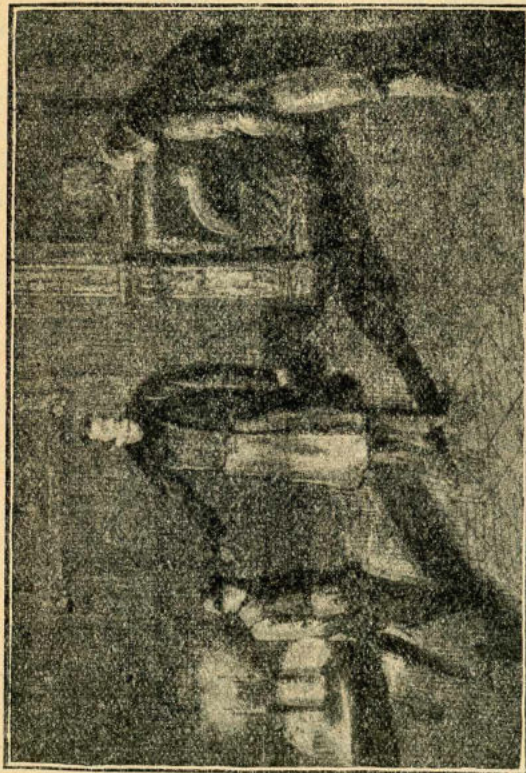

долі. Та даремно. І наймит з нього був не кращий за підпаска. Треба то те, то те в хазяйстві зробити, а його тягне книжку читати, малюнки малювати.

Хотів був старший брат Микита привернути Тараса до хазяйства, але з того теж нічого не вийшло. Молодого Шевченка якась непереможна сила тягнула—до малярства; де тільки можна було—на паркані, на стіні, на дошці—Тарас малював вуглиною або крейдою. Надумав Тарас ще раз сиробувати знайти собі маляра-вчителя й подався до села Халитівки, щоб стати до одного з тамтешніх малярів. Один з тих малярів сказав, що в хлопця є хист до малярства, й згодився прийняти його до себе в науку, але не хотів брати без дозволу на те пана Енгельгардта.

Тарасові тоді вже було 16 років і він удався до Енгельгардтового управителя Дмитренка, щоб той дав дозвіл. Управитель, побачивши спритного хлопця, замість дозволу взяв його до панського палацу та приставив його до кухаря за учня.

Деякий час хлопець тинявся на кухні. І кухареві помічника з нього не вийшло. Не хотів він того. Роботи Тарас свідомо уникав: як тільки кухар не догляне, Тарас уже в саду; сховається за куші, розгорне книжку або малюнки: читає собі, або малює. Побачили панські прислужники, що з Тараса нічого путнього тут не буде, та й

Енгельгардт велить показати маленького Тараса
Рисунок К. О. Трутовського

поставили його за козачка¹ до панських покоїв. Роботи в козачка не багато, та й не тяжка вона: сиди й не рухайся біля дверей до панських покоїв, мовчи та прислухайся, чи не вигадає пан отакого: то подай йому люльку, що лежала в нього під носом, а то подай йому ситому шклянку води, що теж завжди була в нього в кімнаті. Поїде кудись пан—не спи, вартуй коло дверей, чекай, поки повернеться, хоч і цілу ніч. А бувало це часто, що грали в карти пани та піячили цілісіньку ніч. Жвавому з природи, непосидючому хлопцеві така робота була не до серця. Єдине, чим Тарас міг розважатися, сидючи під панськими дверима, це малювання. Вільного часу було багато—сиди й малюй досхочу. А Тарас, як почне було малювати, то й не відірветься; гукає було пан свого козачка, гукає, а той сидить та малює, нічого не чує, нікого не бачить. Вийде пан з свого покою, ну й перепаде хлопцеві, щоб дослухався. Одного разу було й гірше—випороли молодого лакейчука на стайні.

А сталося це так.

Пішов пан у гості, а Тарас засвітив собі свічку та давай малювати портрет козака Платова, що висів на стіні в панському покої. Довго малював Тарас і не почув, як уночі повернувся пан

¹ Хлопець-прислужник у покоях; лакейчук.

і застав свого козачка, що той малює та ще й у його покої. Пан розсердився, малюнок одібрав, а маляра наказав випороти різками. Сталося це в Вільні, де на цей час жив пан Енгельгардт. Розглянувши малюнок, пан все ж таки зрозумів, що з козачка можна зробити собі художника. І вже у Варшаві, куди незабаром переїхав пан Енгельгардт, він віддав Тараса вчитися малювати до досить відомого художника Лямпі. Молодого Тараса краще вже одягли, і він почав відвідувати художню майстерню. Це був перший вільний до певної міри вихід Шевченка у ширший світ. Тоді саме й познайомився молодий Шевченко з одною полькою, вільною громадянкою й її покохав. Оце знайомство примусило молодого кріпака може вперше подумати про волю: уперше побачив він коло себе вільну людину і це не могло не вразити його.

«В перший раз стало мені на думці,—переказував пізніше Шевченко одному приятелеві,—чого й нам, кріпакам, не бути такими людьми, як інші вільні». Приятелюючи з дівчиною полькою, Шевченко навчився польської мови, прочитав деякі твори польських авторів. Було тоді Шевченкові 16 років.

Це не перше було Шевченкове кохання; перше кохання в Тараса—це Оксана в Керелівці. Дуже часто поет згадує її в своїх віршах і зокрема в чудесному: «Мені тринадцятий минало».

Мені тринадцятий минуло,
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
чи так мені чого було—
мені так любо, любо стало,
неначе в бога...

Уже прокликали до паю,
а я собі у бур'яні
молюся богу... І не знаю,
чого маленькому мені
тоді так приязно молилось,
чого так весело було.
Господнє небо і село,
ягня, здається, веселилось!
І сонде гріло—не пекло.

Та недовго сонде гріло,
недовго молилось...
Запекло, почервоніло
і рай запалило.
Мов прокинувся,—дивлюся:
село почорніло,
боже небо годубеє
і те помарніло.
Поглянув я на ягнята—
не мої ягнята.
Обернувся я на хати—
нема в мене хати.
Не дав мені бог нічого...
І хлинули сльози,
тяжкі сльози... А дівчина
при самій дорозі,
недалеко коло мене
плоскінь вибирала,
та й почула, що я плачу:
прийшла, привітала,

утирала мої сльози,
і поцілувала...
Неначе сонде засіяло,
неначе все на світі стало
моє... лани, гаї, сади...
І ми, жартуючи, погнали
чужі ягнята до води.
Бридня... А й досі, як згадаю,
то серце плаче та болить:
чому господь не дав дожити
малого віку у тім раю.
Умер би, орючи на ниві,
нічого б на світі не знав,
не був би в світі юродивим,
людей і (бога) не прокляв.

Оксану цю Шевченко в своїх віршах згадує
кілька разів. На заслання згадує її Шевченко
такими рядками:

Ми вкупочці колись росли,
маленькими собі любились,
а матері на нас дивились
та говорили, що колись
одружимо їх...

Але, як відомо, не судилося Шевченкові не
то одружитися, а й бачити більше Оксану.

Вона:

...Помандрувала
Ота Оксаночка в поход
За москалями, та й пропала!

Незабаром пан Енгельгардт, злякавшись поль-
ського повстання, тікає з Варшави до Петер-
бургу, а за ним їде вся його челядь, і з нею й

Тарас. У Петербурзі Енгельгардт віддав Шевченка на 4 роки в науку до маляра Шіряєва. Шіряєва наука не могла задовольнити Тараса, йому хотілося не вивіски, стелі, підлоги, паркани малювати, що переважно робив Шіряєв, а вивчитись на справжнього маляра в досвідченого знавця, у митця. З учнями Шіряєв поводився ганебно: не годував їх, не одягав та за найменшу провину бив. Шіряєв був ремісник, дбав про заробітки, учнів посилав малювати стіни, дахи, паркани. Шевченкові доводилося крадькома, самотужки вчитися малювати. Часто бігав Шевченко в Петербурзі в Літній Сад, бачив там гарні статуї, витесані з каменю, і з них добре було малювати.

«1832 року мені кінчилося 18 років,—пише про себе Шевченко,—і, як надії мого поміщика на мою льокайську спритність не справдилися, то він, здавшись на мої невідступні благання, законтрактував мене на 4 роки різних малярських справ майстрові Шіряєву, що в собі єднав усі здібності дяка-спартанця, дяка-маляра і другого дяка-хіромантика; але не дивлячись на весь гніт троїстого його генія, я ясними осінніми почамі бігав у Літній Сад малювати статуї. В один з таких сеансів я познайомився з художником Іваном Максимовичем Сошенком».

Хто ж то такий Сошенко, і як Шевченко з ним познайомився?

Сидить одного разу місячної ночі Шевченко в Літньому Саду й малює, як завжди, якусь статую. Коли чує: торкнувся його в плече хтось і заговорив по-українському:

«А звідки ти, земляче?»

Обернувся Шевченко й бачить: якийсь пан стоїть за ним і дивиться на його малювання. Розпитався він у Шевченка: хто він такий та звідки, просив його завітати до себе й сказав принести, щоб показати, всі свої малюнки.

Оце й був Іван Максимович Сошенко, українець, земляк Шевченків з Звиногородщини; він учився тоді в Академії Мистецтв малювати.

Побачивши Шевченкові малюнки, Сошенко відразу помітив, що земляк його хлопець талановитий, щиро хоче навчитися малювати, і треба отже поставити його на правдиву путь.

«Він (Шевченко) почав приходити до мене—розповідав приятелям Сошенко,—не пропускаючи ані одного свята, бо буднього дня й мені було ніколи, та й його хазяїн не пускав».

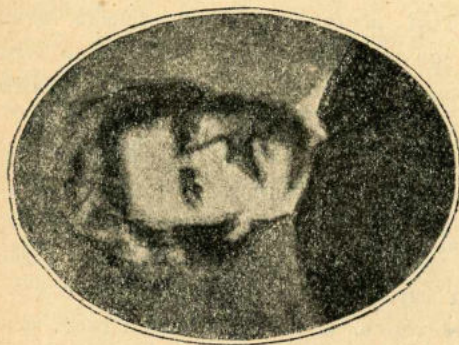
Буваючи в Сошенка, Шевченко цікавився всім, що тільки впадало йому в очі; розповідав своєму новому приятелеві про все своє минуле й завжди скаржився на свою долю. Іван Максимович все до серця прийняв і бачив, що хлопця треба рятувати зараз, бо буде вже пізно. Через Сошенка Тарас Григорович познайомився з Є. Гребінкою — на той час відомим уже українським

письменником. Гребінка й сам побачив у Тарасові талановитого свого земляка й щиро взявся до того, щоб допомогти хлопцеві, давав йому читати свої книжки, помагав часто грішми. Гребінка познайомив Шевченка з відомим художником Венеціановим, а той з Жуковським, дуже відомим російським поетом. Сошенко познайомив Шевченка ще й з Григоровичем, секретарем Академії Мистецтв.

У такому товаристві Шевченко наче вдруге на світ народився: книжки, розмови таких розумних людей—все це не могло не вплинути на молодого, допитливого юнака, що так уперто шукав знання та науки. Самотужки, після тяжкої роботи у Шіряєва, Шевченко читав, читав усе, що до рук потрапляло, і виявив незвичайні здібності; всіх вражало, як далеко поступає наперед одей молодий юнак. На цей час припадають і перші літературні спроби майбутнього поета.

«Сувора українська муза—писав Шевченко—довго цуралася мого смаку, понсованого життям у панських передпокоях, на заїздах. Та коли передчуття волі вернуло моїм почуванням чистоту перших літ дитинства, перебутих під убогою батьківською стріхою, вона (муза) обійняла й приглубила мене на чужині»...

1838 року Шевченко написав перший свій твір «Причинна», збудувавши його на давніх народніх піснях та творах.

К. Бродов

І. М. Сошенко

Не можна було не зацікавитися молодим талантом та його долею.

Нове життя почалося в Шевченка, й нові картини воно розгортало: він побачив справжніх людей, їхні відносини, наука давала нечувану вітиху. І ще гостріше відчув Шевченко Шіряєвське пекло, ще гостріше відчув і зрозумів він своє лихо одвічне—кріпацьку неволю.

Нові знайомі сами бачили, що гальмує та що не дає розвинути талановитому юнакові й, цілком природньо, їм спало на думку поклопотатися про те, щоб викупити його на волю, забрати його від партача Шіряєва й учити в самій Академії Мистецтв. А тут ще сталося таке, що мало не розбило ціле життя Шевченкові.

Ми казали, що пан віддав Шевченка до Шіряєва на 4 роки. Перейшовши до цього хазяїна, Шевченко инколи тільки приходив до свого пана. А коли й приходив, то зустрічаючись із челядинцями—такими самими бідолахами—Шевченко не від того був, щоб не побалакати з товаришами про тяжке безпорадне кріпацьке життя, про те, «чому б і нам, невільникам, не бути вільними людьми». Довідався про це доглядач панського будинку й наказав висікти різкими проповідника людських прав, щоб не підбурював людей. Шевченка схопили були, потягли до стайні і тільки Сошенко, що саме малював портрет дружини доглядачевої, випросив, щоб юнака не ганьбили.

Щоб не загинув так Шевченко, тиняючись по майстрах-партачах, нові знайомі поклали за всяку ціну викупити його в пана, зробити вільним. Звернулися вони до Енгельгардта. Бачивши Енгельгардт, що такий кріпак з часом може дати йому певний прибуток, даремно не хотів пускати Шевченка на волю й запросив великі гроші—2500 карбованців. Засумував Шевченко, коли почув, що пан править такі великі гроші, бо Шевченкові за цілий вік не дістати, та й ні в кого з його приятелів таких грошей ніколи не було. Тоді зробили так, що славнозвісний художник Брюлов малює портрет із Жуковського, продає його за 2500 крб., і за ті гроші приятелі викупили Тараса Григоровича.

Було це 22 квітня 1838 року. Шевченкові тоді сповнилося 24 роки.

Діставши волю, вирвавшись з кріпацтва, радів Шевченко, як молодий хлопчик.

«Сиджу я, малюю,—переказував після приятелям Сошенко,—а вікно відчинене. Коли це плиг у вікно—Тарас, перекидає мій малюнок «Муку євангеліста», кидається мені на шию й гукає: «Воля! Воля!»—Чи не здурів оце ти, Тарасе?—питаю його, а він усе гукає: «Воля! Воля!»

В своїй автобіографії сам Шевченко пише про своє звільнення таке:

«Сторгувавшись попереду з моїм поміщиком,

Жуковский просив Брюлова намалювати з нього портрет, щоб розіграти його в приватну лотерею. Великий Брюлов відразу згодився, й портрет був готовий. Жуковский за допомогою Вільєгорського улаштував лотерею на 2500 крб. на асигнації і за таку ціну куплено мені волю 22-го квітня 1838 року. З цього дня почав я відвідувати класи Академії Мистецтв і незабаром став одним з найулюбленіших учнів-товаришів Брюлова».

Так от Шевченко став вільним, назавжди звільнившись від кріпацтва.

«Быстрый переход с чердака грубого мужика-маляра в великолепную мастерскую величайшего живописца нашего века. Самому теперь не верится, а действительно так было. Я из грязного чердака, я—ничтожный замарашка,—на крыльях перелетел в волшебные залы Академии Художеств. Но чем же я хвалюсь, чем я доказал, что я пользовался наставлениями и дружеской доверенностью величайшего художника в мире. Совершенно ничем... И что же я делал. Чем занимался я в этом святилище. Странно подумать. Я занимался тогда сочинением малороссийских стихов, которые впоследствии упали такой страшной тяжестью на мою убогую душу. Перед его дивными произведениями я задумывался и делая в своем сердце своего слепого Кобзаря и своих

кровожадных Гайдамаков. В тени его изыщно-роскошной мастерской, как в знойной дикой степи Надднепровской, передо мной мелькали мученические тени наших бедных гетманов. Передо мной расстилалась степь, усеянная курганами. Передо мной красовалась моя прекрасная, моя бедная Украина во всей непорочной, меланхолической красоте своей... И я задумывался, я не мог отвести своих духовных очей от этой родной, чарующей прелести. Призвание и ничего больше.

«Странное однако ж это всемогущее призвание. Я хорошо знаю, что живопись—моя будущая профессия, мой насущный хлеб, а вместо того, чтобы изучать ее глубокие таинства и еще под руководством такого учителя, каков был бессмертный Брюлов, я сочинял стихи, за которые мне никто гроша не заплатил и которые, наконец, лишили меня свободы и которые, несмотря на всемогущее безчеловечное запрещение, я все таки втихомолку кропаю. И даже подумываю иногда о тиснении (разумеется под другим именем) этих плаксивых тощих детей своих. Право, странное это неугомонное призвание».

Таку довгу цитату з Шевченкового щоденника наводимо тут, починаючи новий розділ, цілком свідомо: по-перше, щоб привернути увагу нашого читача до Шевченка, як художника, бо

Шевченко-поет у літературі завжди якось затуляє Шевченка-художника, а в той час Шевченко-художник лишив по собі чималу мистецьку спадщину, що дає право ставити його високо, як художника, і наведені Шевченкові слова яскраво відбивають цілий злам, що довелося пережити Шевченкові, як митцю взагалі. По-друге, слова ці наводимо, щоб показати, що цей «бистрий переход» від злиденного животіння у «грубого мужика-малюара» до «изящно-роскошной» майстерні Брюлова та взагалі до товариства Жуковського, Вільгорського, Григоровича, Гребінки—це був цілий злам у всьому духовному житті нашого поета. Пізніше не раз згадує Шевченко про нього, про своє визволення, а також про стосунки свої з Брюловим та всім новим товариством, докладно розповідає Шевченко в своїй автобіографічній повісті «Художник», писаній російською мовою.

«Не многим из людей—сказано там,—выпадает такая сладкая участь, как выпала на мою долю, и, если бы не вы, пролетела бы мимо меня слепая богиня; но вы ее остановили над брошенным бедным замарашкой. О, боже мой, боже мой! Я так счастлив, так безмерно счастлив, что, мне кажется, задохнусь от этой полноты счастья, задохнусь и умру. Мне непременно нужно хоть какое-нибудь горе, хоть ничтожное: а то сами посудите—что бы я не задумал, что бы я не

пожелал, все мне удастся. Все меня любят, все меня ласкают, начиная с нашего великого маэстро, а его любви, кажется, достаточно для совершенного счастья».

Отак Шевченко починав вільне життя.

Нове життя почалося. Від звичайного майстра Шіряєва до славнозвісного художника Брюлова, від учорашнього злиденного життя десь на горіщі без шматка хліба до просторих кімнат Академії Мистецтв і товариства високоосвічених людей—це було справді «совершенное счастье», з якого можна збожеволіти.

Вступає Шевченко до Академії і з нечуваним завзяттям починає вчитися; не розлучається з книжками, читає Гомера, Гете, Шіллера, Вальтера Скотта, російських, польських поетів, вивчає історію України, її письменство, вчиться французької мови, ніби надолужує марно згаяні роки. У Брюлова він є найкращий учень. Тільки рік провчився в Академії Шевченко і вже дістав срібну медаль за малюнки. Але віддатися цілком тільки малярству Шевченко не міг, раз-у-раз більше тягне його до поезії, до поетичної творчости. Талант поета починає брати гору над талантом художника, цей нахил до поезії помітно більшає, поет багато починає писати й часто нехтує малярством.

Проте не можна забувати того, що Шевченко лишив по собі чималу мистецьку спадщину, що

поставила його в ряди кращих майстрів малярства тодішніх часів, і Шевченко як маляр заслуговує не меншої уваги ніж поет¹.

М. Голубець в своїй праці «Шевченко-маляр і створена ним епоха» так відзначає його роль в тодішньому малярстві: «На ділі — малярство Шевченка було так само оригінальним і так само переломовим у своїх наслідках, як і його поезія. Шевченко перший завдав смертельний удар малярському академізмові, він перший не тільки у нас, але в Росії є один з перших в Європі, що повернув малярство на нові шляхи — від зачакостенілости й театральної пози академічного моделю до життя, від вишуканої «класичности» гіпсових фігур до романтики народньої словесности, від трафарету до життєвого реалізму. Це було змістом його малярського доробку, на жаль, недооціненого не тільки сучасниками, але й наслідниками». Отакий був Шевченко-маляр. А серед нашого широкого суспільного загалу цього зовсім не знають.

«Призвання» поета промовляло в Шевченкові владно, вимагало собі жертви від Шевченка-художника. І молодий художник скорився перед «призванням» поета, і мусів відкласти на бік пензля та фарби.

Перед його очима неначе жива встає далека

¹ В книжці подаємо кілька малюнків і портретів, що зробив їх Шевченко.

минушина українська, живими, яскравими фарбами миготять картини рідного краю — широкі степи, лани, ліси та могили; поет починає замислюватися над тяжкою долею кріпацького народу й думи ті що далі, то більше снують коло питання, як допомогти йому та визволити його з тяжкого ярма. Поет пише:

Думи мої, думи мої,
лихо мені з вами!
Нащо стали на панері
сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
в степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало,
як свою дитину?

Думи мої, думи мої,
квіти мої, діти!
Виростав вас, доглядав вас,
де ж мені вас діти?
В Україну ідіть, діти,
в нашу Україну,
попід тинню сиротами,
а я тут загину.
Там найдете щире серце
і слово ласкаве,
там найдете щирю правду,
а ще, може, й славу.
Привітай же, моя ненько,
моя Україно,
своїх діток нерозумних,
як свою дитину.

Отакими рядками починає Шевченко свої поезії після звільнення з кріпацтва. Ці сумні, але надхненні рядки ніби заспів до всієї Шевченкової післякріпацької поезії, коли його поетичні перспективи мали уже простір, певне наставлення, а талант уже був досить розвинений.

Воля збудила поетичні творчі сили, чула душа поетова не могла не сумувати, що її кривий і рідний народ перебуває в кріпацтві. В похмурій столиці Петербурзі не міг не тужити за веселою, чарівною батьківщиною. Перед поетом раз-у-раз частіше стають картини її сучасного, її минувшини, такої блискучої. І він виливає свої думи на папері. Відгук далекого переносить Шевченка в ту країну, де почила його сестра, де страждають його рідні, де в нестерпних муках мучиться трудящий той люд, що з нього і сам він вийшов.

В одному з останніх віршів своїх («Муза») Шевченко образно розповідає про те, як поклонила його поетична муза й як була вона йому його провідною зіркою в житті поетичному.

Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
і геть у поле однесла;
і на могилі серед поля,
як тую волю на роздолі,
туманом сивим сповила;
і колихала, і співала,
і чари діляла...

Першим джерелом Шевченкового поетичного надхнення були — чарівна українська природа, народня пісня, історія України, яку поет чув зі слів діда Івана, і потім те злиденне життя кріпацьке, що його поет ще дитиною відчув на власному житті, а чималою мірою прислужився поетові і псалтир, що його знав Шевченко майже на пам'ять. Згодом, поступово, поетичне надхнення поетове збагачувалося й освітою, що її Шевченко самотужки набував за допомогою своїх прихильників і приятелів — Гребінки, Жуковського, Григоровича, Сошенка та инш.

Все написане поет ховав від чужого ока; таївся з своєю музою від людей, бо вони ніби, може, й не розуміють всіх поетових переживань, його великої туги.

Цілком випадково Шевченкові писання побачив земляк Мартос. Мусів признатися Шевченко Мартосові, що має такий гріх — складає вірші, неохоче дає їх земляку додому, почитати. Разом з Гребінкою Мартос читають ті вірші, знаходять у них нечувану поетичну красу. Довго умовляли вони талановитого поета, щоб згодився він надрукувати свої твори. Мартос дає гроші на це і року 1840 в Петербурзі виходить перший «Кобзар» Тараса Шевченка.

Історію першого видання «Кобзаря» розповідає видавець його, цей самий П. Мартос так:

Прийшовши до Шевченка, який малював його портрет, він підняв із долу папірець, де стояли кілька рядків віршів «Тарасової Ночи».

— Що це таке, Тарасе Григоровичу?— запитав Мартос.

— Та це, добродію, не вам кажучи, як нападуть иноді злидні, то я й нівечу папір— відповів Шевченко.

— Так це ваші вірші?

— Еге-ж.

— Багацько у вас такого?

— Та є чималенько.

— Де-ж воно?

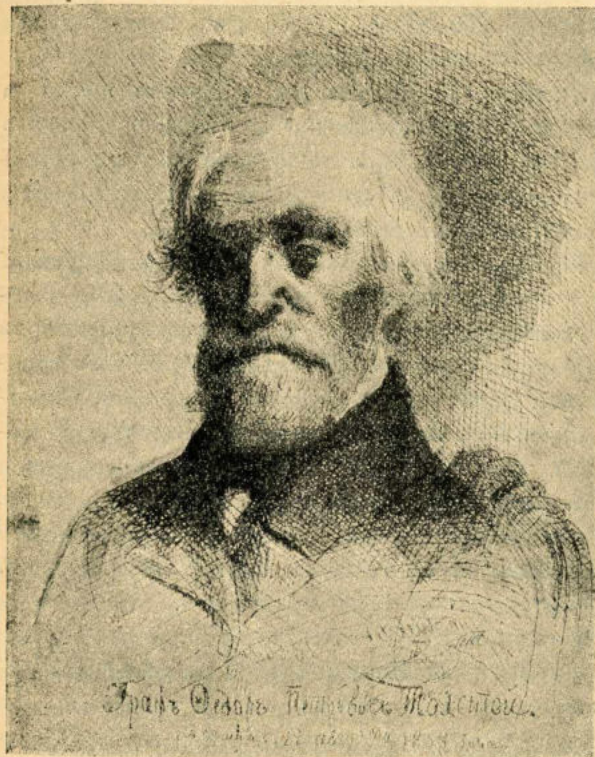
— Отам під ліжком, у кошику...

Довгенько довелося Мартосові умовляти Шевченка, щоб він згодився дати до друку свої перші твори.

Невеличка це була книжечка, усього вісім творів: «Думи мої», «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «На що мені чорні брови», «Іван Підкова», «До Основ'яненка», «Тарасова ніч». Так Шевченкові вірші побачили вперше світ.]

Шевченків «Кобзар» захопив усіх на Україні. Читали його скрізь і всі, окремі поезії вчили на пам'ять. Шевченко стає надзвичайно популярний на Україні.

Українські письменники відразу зрозуміли, що серед них з'явився поет великої сили, і захопилися його поезією. Захоплення це найкраще

Ф. П. Толстой

(Офорт Т. Шевченка 1860 р.)

висловив старий Квітка в листі до Шевченка, кажучи, що йому аж волосся на голові піднялося, коли прочитав він «Кобзаря»: «Я його притулив до серця, бо дуже шаную вас, і ваші думки кріпко лягають на душу».

Українська культура тоді тільки-но починала відроджуватися. Державна політика російського уряду весь час була така, щоб не дати розвиватися Україні, її господарству, її культурі, а звичайно, й літературі.

Російські та польські поміщики, що з царської ласки посіли найкращі землі українські, з погордою ставилися до простого народу, що говорив українською мовою. Козацька українська старшина, українське панство та й селяни, багатіючи та на поміщиків вибиваючись, теж переймали панські звички, одяг і також гордували простим людом, цуралися своєї рідної мови. Поміж простим людом та багатими, освіченими верствами була глибока прірва; визискуваний народ гинув у темряві, у злиднях.

Наприкінці XVIII століття талановитий український поет Іван Котляревський відновлює українську мову в літературі своїми «Енеїдою» та «Наталкою-Полтавкою». За Котляревським пішли й інші письменники й до 40-х років XIX століття уже є цілий гурток людей, що дбають за відродження українського слова. Ці люди вичають побут, звичай, пісні, поезію свого народу,

що ходить у панському ярмі, наче якесь бидло. Але здебільшого письменники ті були пани з походження, і вони звичайно в своїх писаннях відбивали інтереси українського панства, а малювали життя народне так, як дозволяла їм їхня панська ідеологія.

До цього національно-визвольного руху українського пристає чимало освічених людей — не тільки на Україні, а й у Росії. Є. Гребінка, що прихильно поставився до Шевченка, теж брав активну участь у цьому русі і через нього Шевченко докладно ознайомився з українським життям, з українською літературою. Шевченко знав на пам'ять усю «Енеїду» Котляревського, перечитував збірки українських пісень Митницького, твори Маркевича, Гулака-Артемовського, Квітки-Основ'яненка.

Кріпацький поет Шевченко спочатку йшов стежкою отаких панів і культурників, але, звичайно, як кріпак-селянин, уводив до своєї творчости трохи відмінні теми та настрої, надаючи своїй поезії сильного соціального протесту проти соціальної кривди, яку Шевченко, як кріпак, гостро відчував. До свого народу, звичайно, ставився Шевченко не так, як ставилися до нього пани-українофіли, і сам Шевченко не міг не помітити цього згодом.

«Прочитали собі по складах «Енеїду» — писав Шевченко в передмові до «Кобзаря», — потиня-

лись коло шинку та й думають, що от коли вже вони розшукали своїх мужиків. Е ні, брати. Прочитайте ви думи, послушайте, як вони співають, як вони говорять між собою, шапок не скидаючи, або у дружньому бенкеті, як вони згадують старовину й як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі, або в польського магнатства кайдани волочать, то тоді й скажіть, що «Енеїда» добра, а все таки сміховина на московський кшталт.

«Сковорода дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо може його не чув у колісці від матери, а Артемовський, хоч і чув, так забув, бо в пани постригся».

Пани-українофіли—Гулак, Гребінка, Котляревський, Боровиковський та інші попередники Шевченкові—виступили в письменстві українському за народ, за ту кривду, що йому чинили, за його долю, але розуміли все це по-своєму, по-дрібно-буржуазному. Шевченко виступив у своїй поезії так, як це мав би зробити сам скривджений, знедолений, багатомільйонний народ, що прагнув свого соціального та національного визволення.

Шевченко вийшов з найнижчих, а тим самим з найбільшійших, найзлидніших шарів українського селянства часів кріпацтва й він у своїй поезії відбив їхні саме соціальні поривання, що тоді вже починали оформлюватися в систе-

матичні соціальні протести проти соціальної неправди, нерівності, що її відчувало українське село в часи переходової доби від кріпацької економіки до нових капіталістичних взаємин.

Шевченків голос в українському письменстві залунав по-новому, на шляхах українського письменства був він несподіваний, сміливий, цілком свіжий. Не відразу почули його як слід; поета почали всі вихвалати, поезією його захоплювались, як ми вже казали. Але були й такі, здебільшого пани, що цуралися своєї української мови; вони й радили Шевченкові кинути писати отією мовою, бо це мова, мовляв, проста мужича. Те саме раили Шевченкові й російські критики, але поет відповідав їм гострим своїм словом так:

Спасибі за раду:
теплий кожух,—тільки шкода,
не на мене шитий,
а розумне ваше слово
брехнею підбите.

Тут поет має на увазі «теплий кожух», що його можна було вдягти, відцуравшись від рідного слова, відірвавшись від свого народу й перейти до табору панів-експлуататорів. Шевченкові такий «кожух» був підбитий «брехнею». Він його відкинув.

Після «Кобзаря» незабаром видає Шевченко окремою книжечкою поему «Гайдамаки» (цензура

довго не давала дозволу друкувати її), а через якийсь час окремою книжкою виходить і «Катерина». Весь цей час Шевченко жив у Петербурзі.

1843 року Шевченко повертається на Україну.

Їхати на Україну Шевченко поривався давно, він гостро відчував таку потребу й особливо тоді, коли спало йому на думку видати «Живописну Україну» — малюнки з історичного життя й побуту України, щоб фарбою й пензлем зафіксувати найкращі сторінки з історії своєї батьківщини. Для цього конче треба було віддати Україну, яку Шевченко не бачив уже 15 років і яку взагалі бачив тільки хлопчиком і то лише один-два повіти. Видати «Живописну Україну» наштовхнула Шевченка картина Брюлова «Осада Пскова» — картина з історичного життя Росії, яка сильно вразила Шевченка й неминуче збудила його думки про історію та побут України. Із тим Шевченко прибув на Україну.

Вивезли Шевченка з України, коли йому було 15 років, повезли його рабом-лакейчуком, що мав задовольняти панські примхи, а вертається він на Україну вславленим поетом, оборонцем знедоленого народу.

Побував Шевченко на Чернігівщині, на Полтавщині, одвідав Хортицю, де була Запорозька

Січ. Навідався й до рідної Керелівки. «Скрізь був і все плакав» — казав Шевченко про цю свою подорож. А кривавими сльозами плакати було чого. Панували на Україні злидні, кріпацтво, темрява, народ гинув у неволі.

Чорніше чорної землі
блукають люди, повсихали
сади зелені, погнили
біденькі хати, — повалялись,
стави бур'яном поросли,
село неначе погоріло.
Неначе люди подуріли —
німі на панщину ідуть,
і діточок своїх ведуть.

Вся Україна:

обідрана сиротою
понад Дніпром плаче.

Там:

затану свитчину з каліки знімають,
з шкурою знімають, бо нічим обути
княжат недорослих. А он розпинають
вдову за подушне, а сина кують,
єдиного сина, єдину дитину —
єдину надію! В військо оддають,
бо його бач, трохи!.. А онде під тином
опухла дитина, голодная, мре,
а мати пшеницю на панщині жне.

І рідко в якій хаті не почув, не побачив Шевченко суму, великої туги. Як і всі кріпаки, брати та сестри Шевченкові зі злиднів не вилазили, працюючи, як невільники, на папа.

Подорожуючи по Україні, Шевченко познайо-

мився з сім'єю князя Рєпніна. Це був поміщик, генерал-губернатор «малоросійський», але посаду цю мусів кинути, бо його людина вдача мало була придатна, щоб урядувати за часів Миколи I. Дуже прихильно ставився він до Котляревського, клопотався за український театр, та взагалі на ті часи людина з нього була ліберальна. Рєпнін був рідний брат видатного декабриста, одного з керівників Південного товариства, князя Сергія Григоровича Волконського. До цього Рєпніна, в Яготин, Шевченко приїхав малювати портрет самого князя. Шевченкова робота дуже подобалася. Князь просив Шевченка лишитись у нього на довший час. Шевченко в Яготині прожив цілу зиму 1844 року. Так познайомився він з цікавою цією сім'єю, а особливо заприятелював він з дочкою князя, Варварою Миколаївною і називав її «моє сумління, мій лангол-хранитель».

З Рєпніною Шевченко приятелював, листувався, були вони ширі друзі.

«Не сердитесь на вечные мои проповеди, — так кінчає Рєпніна один з листів до Шевченка, — я вас слишком искренне люблю, чтобы не говорить правды».

«Читая и перечитывая ваше письмо, — одишував їй Шевченко, — я только сегодня заметил слова — вы меня вспомнили в далекой стороне... Не вспомнил, добрая, благородная Варвара Николаевна, а помню... и буду помнить

вас, пока угодно будет богу оставить во мне хоть искру чувства доброго».

В їх споминах, листуванні дуже часто трапляються ширі, дружні думки, які свідчать про тісні їх стосунки, спільні інтереси, ніжні розмови.

«Шевченко занял место в моем сердце... Я втайне и не сознавая того, чувствовала ревность из-за предпочтения, которое он оказывал Глафире... Мое влечение к нему обнаруживалось все более и более; он мне отвечал иногда теплым чувством, но страстным никогда... Если б я видала с его стороны любовь, я может ответила бы ему страстью... (чувство) слишком захватило меня, так что я забыла мою библию». В листуванні Варвари Миколаївни натрапляємо на такі місця, що безперечно красномовно говорять про кохання, що спіло й таїлося в одних ніжних серцях. Почуття свої до Рєпніної Шевченко виставив як присвяту їй своєї поезії «Тризна», написаної російською мовою¹.

Душе с прекрасным назначением
должно любить, терпеть, страдать,
и дар господний—вдохновение
должно слезами поливать.
Для вас понятно это слово...
Для вас я радостно сложил
свои житейские оковы.

¹ Наводимо цей цілий вірш, щоб показати, що Шевченко не зле володів і російським художнім словом.

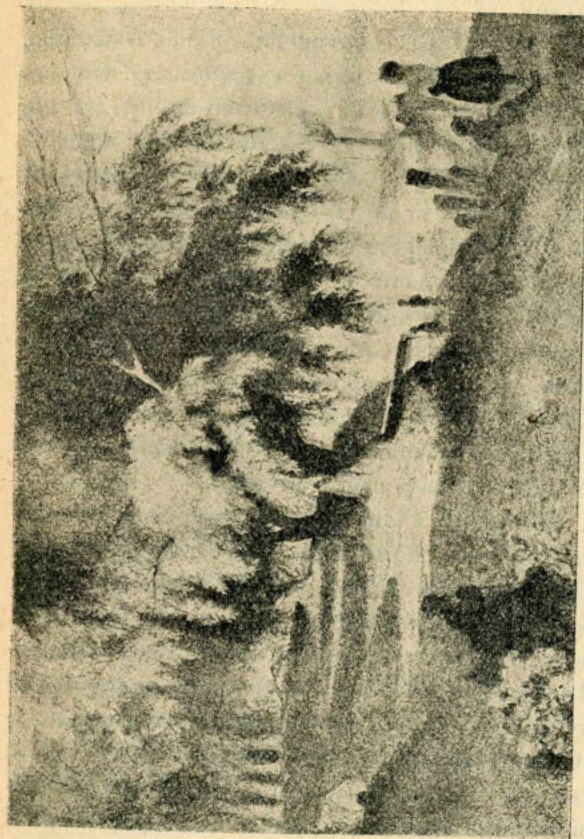
священнодействовав я снова
и слезы в звуки перелил.
Ваш добрый ангел осенил
меня бессмертными крылами
и тихострунными речами
мечты о рае пробудил...

Барвара Миколаївна як сестра ставилася до поета, підбадьорювала його, радила йому, картала за приятелювання з «мочемордами»¹. Знайомство з сім'єю Рєциніних лишило по собі сліди на духовному житті Шевченковому. Сім'ю цю дуже часто згадує Шевченко і в своєму листуванні й у своєму щоденнику.

Бувши на Україні, Шевченко відвідав рідне село — Керелівку, гостював у Тарновського в с. Коченівка, був у с. Масіївці на Пирятинщині, побував у Межигір'ї.

Побувавши на батьківщині, Шевченко повертається до Петербургу вчитися далі в Академії Мистецтв. З України привіз Шевченко до Петербургу чимало своїх малюнків. У Петербурзі на-

¹) Гурток поміщиків-п'яниць. Члени цього гуртка (з ними Шевченко познайомився в селі Масіївці, на Пирятинщині) час від часу сходилися п'ячити. Робили це вони врочисто, за певним від них самих установленим обрядом. Відправа починалася з того, що бачи заводили: «Ром, пунш, ром, пунш», тенори підхоплювали «полливо, глинтвейн», а дисканти викукували: «біла, красна, солодка водка». Сходились на цей заклик усі мочемордї, починалася п'ятка; у такому товаристві деякий час бував і Шевченко.

Беріг Дуїпра біля Київ
Мал. Т. Шевченка. (Офорт 1844 р.).

писав він поезії: «Розрита могила», «Чигирин», «Сон», «Сова», і готує видання «Живописної України».

1845 року Тарас Григорович кінчає Академію, дістає звання «свободного художника», негайно їде на Україну і на цей раз уже на час довгий.

В-осени 1845 року, об'їхавши багато місцевостей на Україні, Тарас Григорович приїздить до Києва й через своїх друзів дістає посаду художника в археографічній комісії. Це давало йому змогу багато їздити по Україні й докладно її вивчати. Куліш, що тоді учителював у Києві, знайомить Шевченка з багатьма впливовими людьми, як-от: Юзефович, помічник куратора шкільної округи, Писарєв, «правитель канцелярії генерал-губернатора», Максимович, ректор Київського університету та інші.

А надто вже клопочеться Куліш про те, щоб Шевченка познайомити з студентською молоддю, що гуртувалася коло Куліша. «Ніби само небо послало його (Шевченка) — писав Куліш, — і молодь дивилася на нього, як на світильник небесний». На ті часи Шевченко був уже надзвичайно популярною людиною на Україні. Його твори можна було знайти мало не в кожній хаті, де були письменні; серед студентства ширилися писані нові твори Шевченкові, хто не знав української мови, вивчали її, щоб читати Шевченкові вірші.

Шевченко, що словом викривав на кожному

ступені свого життя страхіття кріпацтва, злидні, не міг не стати на чолі всіх тих визвольних поривань, що на ті часи помітні вже були серед студентства.

Це були часи повного розквіту таланту Тараса Григоровича. Він захопився роботою, поринув у неї з головою — поезії цього часу вилискують красою, своїми думками він ширше сягає, гостре слово його досягає найвищого соціального та художнього ступеня. За цей короткий час написав Шевченко поезії: «Єретик», «Невольник», «Зелений лях», «Наймичка», «Кавказ», «До живих і мертвих і ненароджених земляків», «Холодний яр», «Заповіт», «Псалми» та багато інших.

В квітні 1846 року Тарас Григорович знайомиться через того ж таки Куліша з відомим Миколою Костомаровим, професором історії Київського університету. Шевченко дуже скоро заприятелював з Костомаровим. Удвох обмірковували вони програму «Кирило-Методіївського братства»¹), що згодом обидва зазнали за нього стільки лиха.

¹ «Кирило-Методіївське братство» — це було товариство, що мало на меті ширити серед пригнобленого народу, молоді визвольні ідеї; воно прагнуло діяти такого державного ладу, в якому можна було б запровадити братство народів, де не було б визиску, рабства й національної ворожнечі. Це братство було щось подібне до політичної організації, але не ставило воно собі революційної акції.

Програма цього братства була така: кожен слов'янський народ—чи то великороси, чи білоруси, українці, поляки, чехи, серби, болгары—повинен жити своїм самостійним життям, кожен такий народ сам для себе повинен складати закони, які визнає за найкращі, і сам через своїх виборних в себе порядкує. А щоб бути дужчими, всі оці рівноправні народи складають між собою федерацію (спілку). Перш за все, щоб усі слов'яни стали «добрим синами і братами сонця правди», треба, щоб селянам дали волю та позаводили скрізь добрі школи й учили в них рідною мовою.

Кожен член братства повинен був записатися, що всі свої праці, майно, талант віддаватиме неподільно братству і жодні кари, переслідування не можуть примусити когось із «братчиків» зректися тієї присяги.

Шевченкові радісно було бачити в цьому братстві ніби перше здійснення тих думок про братерство всіх народів, що про нього він мріяв і вже два роки тому написав у своїй поемі «Гус». Найближча будучина несла з собою здійснення найулюбленіших його мрій.

До товариства окрім Шевченка входили: Костомаров, Куліш, Гулак-Артемівський, Білозерський, студенти—Маркович, Пальчиков, Навроцький та інші. Братство мало свій статут, що склав його Костомаров. Статут цей доповнюють дві відозви—одна до українців, друга—до росіян та поляків.

Відозви ті висвітлюють головні засади, що на них Кирило-Методіївське братство збудовано, а тому й наводимо їх тут цілком.

Відозва перша:

1) Ми приймаємо, що усі слов'яни повинні з собою поєднатися, але так, щоб кожен народ скомпошував свою Річ Посполиту і управляв незмісимо (независимо) з другими, так, щоб кожен народ мав свій язик, свою літературу і свою справу общественну. Такі народи по нашому москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, іллїросерби, болгары. Щоб був один сейм або рада слов'янська, де б сходились депутати од всіх Речей Посполитих і там розважали і порішали такі діла, котрі належали б до цілого союзу слов'янського. Щоб у кожній Речі Посполитій був свій правитель, вибраний на роки. і над цілим союзом був правитель, вибраний на роки. Щоб у кожній Речі Посполитій були посполита рівність і свобода і станів не було зовсім, щоб прийдено депутатами й урядниками не по роду й по достатку, а по розуму і по просвіщеності, народними виборами. До того, щоб св. віра Христова була основою закона і общественної справи в цілому союзі і в кожній Речі Посполитій. От це вам, браття, українці обох сторін Дніпра, подаєм на увагу; прочитайте пильно і нехай кожен думає, як свого дійти і як би лучше воно було. Як багато голів, то багато розумів, кажуть!

Коли ви об цім станете думать, то в той час, як прийде пора говорити об цім, вам господь дарує змисл і урозуміння.

Відозва друга:

«Брати великоросіяни і поляки! З цим звертається до вас Україна, знищена ваша сестра, котру ви розі'яли і котра не пам'ятає про це зло і спочуває вашим не-

щастям, вашій пригоді, і за вашу волю рада проливати свою кров. Прочитайте одню братерську відозву, обміркуйте поважне діло вашого загального рятунку, пробудіться од сна і дрімоти, знищьте у серці своєму дику взаємну ненависть, запалену господарями на страту нашої загальної волі, посоромтеся неволі, ярма на своїх плечах, посоромтеся й власного свого попусування, викиньте з розуму свого дух безвір'я, занесений од німецьких і романських народів, і дух скостенілого застою, принесений татарами, виявіть любов до усіх людей, яка звичайна до слов'ян, згадайте про своїх братів, котрі нудяться у неволі і в шовковій німецькій, і звирській турецькій і нехай буде метою життя і діяльності кожного з вас слов'янська спілка, загальна рівність, братство, мир-тишина і любов господа нашого Ісуса Христа».

Обидві ці відозви зовсім не були розповсюджені і цікаві тепер нам, як історичний документ, бо мають ідеологію Кирило-Методіївців. Волю хотіли вони здобути словом, освітою, книжкою і не зараз, а через якийсь довгий час. Вороже ставилися вони до тодішньої влади й вимагали народоправства, були проти тяжкого самоуправства Миколи I. Навіть і за це довелося їм потерпіти, не за свої діла, бо їх не було, а тільки за свої невіголошені думки та слова. Вони тільки мріяли. Шевченко зо всіма братчиками трохи розійшовся; він вимагав негайно почати гуртувати і підготовлювати народ до повстання, бо він бачив, що вірою Христовою, книжкою мало зробиш проти царського ладу й поміщиків.

Братчики трохи боялися Шевченкових революційних віршів, політичних і революційних думок. Погляди більшости братчиків, як бачимо, і відбилися в наведених відозвах. В політичній програмі Кирило-Методіївського братства, цієї першої своєрідної політичної організації, було відбито неоформлені революційні поривання, неусвідомлені соціалістичні мрії української інтелігенції тих часів.

Отакі були плани та мета в братства, що до нього за короткий час пристало понад 100 членів, переважно українські інтелігенти. Коли заснували братство, ухвалювали його статут, Шевченка в Києві не було—він подорожував по Україні й тільки наїздами бував у Києві. На Різдво 1846 року всі братчики зібралися до Києва, щоб обміркувати невідкладні справи братства. Зібралися на квартирі в Гулака. Розмови підслухав студент Петров, що жив у цьому приміщенні, й надумав виказати братчиків, і для того сам уступив до братства, удавши, що ніби-то поділяє статут, плани та мету його. А потім, довідавшись про все й про всіх, написав донос кураторові Київської шкільної округи А. Трескіну,—було це 3 березня 1848 року.

Наводимо одей ганебний донос.

— Возвратившись от помещика Ханькова 1-го ноября, у которого преподавал уроки сыну, я остановился на один день у моего родственника, профессора математики

в духовной академии, Подгурского и, не желая стеснять его собой, я тот же день приискал себе квартиру на Старом Киеве в доме протоиерея Андреевской церкви Завадского: кроме меня в этом доме находились еще два жильца, оба служащие в канцелярии генерал-губернатора Бибикова; фамилия ближайшего моего соседа была Николай Иванович Гулак.

Занимаясь довольно поздно вечером, я часто слышал у Гулака собрание людей и рассуждения о предметах, касающихся до государства, проникнутые совершенно идеею свободы; оригинальность мнений, здесь излагаемых о разных отраслях государственного управления, завлекла меня, вследствие чего я начал обращать более и более внимания на подобные сходбища и разговоры; замечая таковые собрания довольно часто и видя, что предметы споров всегда были одни и те же, я с достоверностью мог заключить, что они в основании своем должны были иметь цель определенную.

В один вечер я услышал, как лица собравшегося у Гулака общества подавали свои мнения касательно лучшего республиканского устройства для России. Разговор этот происходил между следующими лицами: помещиком Савичем, студентом Навроцким и профессором Костомаровым; в этом разговоре помещик Савич ревностно доказывал необходимость уничтожить в России монархический образ правления и стараться устроить правление народное с представительной формой, в котором бы каждое отдельное славянское племя имело у себя особенного представителя, заседающего в общем совете славянских племен; на мнение Савича были даны возражения и вопросы Костомаровым. Далее Савич доказывал возможность произвести таковой переворот при настоящих, по его мнению, неблагоприятных поступках правительства, приводя в пример постройку киевской крепости: что он говорил с одним инженерным

офицером и что офицер этот доказывал ему необходимость таковой постройки, как важного стратегического пункта, но что, по мнению Савича, это будет удобнее место для собрания лиц, намеривающихся произвести восстание; доказывал дурные распоряжения заговорщиков 1825 года, вследствие каковых распоряжений они и не могли исполнить своих намерений и что вообще правительство желает—подавить народный дух или, как выражал это помещик Савич, желает ввести в России китаизм, но что дух народный необходимо должен высвободиться от тяготеющего на нем деспотизма. Вслед за сим разговор сделался общим, что и не позволило мне слышать его с прежнею ясностью.

Вскоре после сего я был приглашен протоиереем на обед и так как мои оба жильца имели стол у Завадского, то я здесь и познакомился с ними. На другой день Гулак зашел ко мне и мы довольно долго проговорили о разных предметах науки; в то же время он просил, чтобы я непременно зашел к нему. Вечером на другой день я решился его посетить с намерением узнать о лицах, посещающих его, и первым моим вопросом был: «Кто этот либерал, так часто вас посещающий». «Это помещик Савич» — отвечал Гулак и здесь же, опровергая все либеральные идеи Савича, начал доказывать благодетельные государства под монархическим правлением. Из этого разговора, и из прежде бывших без меня, я легко мог узнать, что он только старается вывести образ моих мыслей; я начал доказывать ему противное, говоря, что и Савич в некотором отношении прав: что люди верно бы находились в лучшем положении, если бы были под правлением республиканским, и ко всему этому прибавил, что может быть таких людей очень много, но что они, находясь в разрозненном состоянии, не имеют твердой опоры для обнаружения своих чистых намерений.

Увлечение, с которым я доказывал свое мнение, совершенно разрушило всякие сомнения Гулака на мой счет, и он открыл мне следующее: что люди, стремящиеся произвести переворот, в государстве действительно существуют, и существуют в неразрозненном состоянии, а напротив того составляют огромное общество, находящееся кроме России и у других славянских племен; что члены этого общества имеют условный знак, служащий символом их соединения; причем он достал из шкатулки голубую коробочку, в которой лежало золотое кольцо, на верхней части которого находились изображения, как вообще на кольцах, покупаемых у гроба великомученицы Варвары, а внутри была надпись славянскими литерами во имя св. Кирилла и Мефодия. Будучи совершенно уверен во мне, он также прочитал мне и устав общества, который я из ревности тотчас попросил списать и копию имел честь представить Вашему Высокопревосходительству; потом он мне сказал, что хотя это общество и многочисленно, но он не может сообщить мне по правилам общества его членов, как новопоступившему, что многие из членов общества путешествуют по России именно с целью распространить таковые идеи; что главный центр их общества в Москве; общество это всего более стремится распространять идею свободы между воспитанниками гимназий и вообще между детьми и потому самые лучшие и ревностнейшие члены стараются занять места учителей.

В другое время Савич перед отъездом своим за границу посещал Гулака и опять, разговаривая о предметах государственных, коснулся того, что важными помощниками в их деле могут быть также воспитанники военно-учебных заведений, если между ними распространить идею свободы, при каковом разговоре находился студент Навроцкий.

Таковые сведения я получил во время моего пребывания вместе с Гулаком. Имея слишком ограниченные средства к поддержанию своего существования, я необходимо должен был искать случая опять преподавать уроки детям и вскоре нашел их у помещицы Якубовичевой. Здесь занятия частные соединялись с занятиями по университету, должны были отвлечь меня на некоторое время от продолжения моих исследований, тем более, что госпожа Якубович, отправляясь на праздники Рождества Христова в деревню к родственникам, вверила моему попечению двух малолетних. В продолжение этого времени я хотя и встречался с некоторыми из членов, но эти встречи были так непродолжительны, что я не мог завести разговора, прямо относящегося к делу; но во время праздников Рождества Христова Гулак прислал мне книги, именно акты, относящиеся к истории Западной России, причем человек его сообщил мне, что он отправляется в С.-Петербург и просит меня зайти к нему; я исполнил его желание; пришел к нему, я застал студента Навроцкого, в присутствии которого Гулак прочитал мне Закон Божий, написанный совершенно популярным языком, для распространения между народом. Главная идея в этом сочинении состояла в том, чтобы доказать народу, что все бедствия, на него ниспосылаемые, происходят от подчинения его верховной власти, причем опровергается истинный смысл евангельских текстов «Воздадите кесарево кесареви», «а богово богови», и также и слова апостолов «Несите власть, аще не от бога»... и дается им совершенно превратное значение; в заключении находится воззвание от малороссиян ко всем вообще славянам, чтобы они одумались и свергли с себя иго рабства. По окончании чтения студент Навроцкий спрашивал моего мнения касательно этого сочинения и жаловался на недостаточность материальных средств

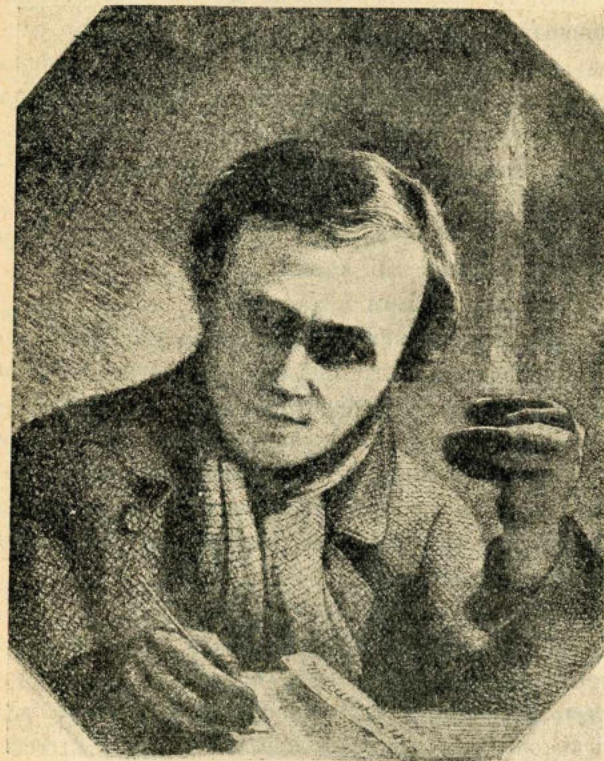
для скорейшего распространения таковых идей. Далее, продолжая разговор, он прочитал мне 4 стихотворения Шевченки, имеющие своим содержанием вообще мысли явно противозаконные. Так как все вышеизложенное происходило накануне отъезда Гулака в Петербург, то я не имел возможности списать у него «Закон божий».

Приезд моей матери 15 генваря вторично помешал продолжению моих изысканий; по отъезде ее 25 генваря обратно домой я мог узнать только следующее: что Гулак отправился в Петербург вместе с Шевченком для занятия там ученой должности; что студент Навроцкий намерен отправиться в Полтаву для приискания места в полтавском кадетском корпусе; Маркевич же намерен возвратиться обратно в Киев.

Кроме того, студент Навроцкий сообщил мне свою собственную рукопись о Гайдамаччине, которую он находил весьма полезной для распространения между обитателями Малороссии для возбуждения их прежнего воинственного, свободного духа; самую эту рукопись имею честь представить Вашему Высокопревосходительству.

Со времени же отъезда таковых лиц из г. Киева, я не мог далее следить за их действиями, а вместе с тем и приобретать новых сведений; почему все мною открытое я решился представить Вашему Превосходительству».

Почали братчиків арештовувати. Шевченка арештовано 5 квітня (1847 року). Арештованих у Києві держали недовго й незабаром перевезли всіх до Петербургу. Розпочалося слідство й тяглося довго, щось зо три місяці. Проводили слідство генерали Орлов та Дубельт. Допитували арештованих по кілька разів. На зводи ставили.

Автопортрет Т. Шевченка
Офорт 1860 р.

Найкраще поведився на допиті Гулак — здебільшого мовчав і дуже неохоче розповідав про діяльність братства. Зовсім не те Костомаров: очевидно, злякавшись, він дуже правдиво розповідав про все, що робили братчики, й широко покаюся. Шевченко, очевидно, почувавши, що жандарми не могли знати докладно про діяльність братства, здебільшого відповідав, що нічого не знає.

Головне обвинувачення проти Шевченка було те, що написав він «Сон».

Його між иншим питали:

«Какими случаями доведены вы были до такой наглости, что писали самые дерзкие стихи против государя императора, и до такой неблагодарности, что сверх великости священной особы монарха, забыли в нем и в августейшем семействе его лично ваших благодотворителей, столь нежно поступивших при выкупе вас из крепостного состояния?»

Шевченко на це відповів так:

«Будучи еще в Петербурге, я слышала везде дерзости и порицания на государя и правительство. Возвратясь в Малороссию, я услышала еще более и хуже между молодыми и между степенными людьми: увидел нищету и ужасное угнетение крестьян помещиками, посессорами и экономами-шляхтичами, и все это делалось и делается именем государя и правительства; я всему этому

поверил, забыв совесть и страх божий, дерзнул писать наглости против моего благодетеля, чем довершил свое безумие».

Шевченко на допиті категорично відмовився від своєї участі в братстві, визнавши те, чого відкинути ніяк не можна було — свої революційні вірші й нікого він не виказав, про кого питали в нього на слідстві. Слідство не довело участі в братстві Тараса Григоровича, але ж виставило досить суворі обвинувачення.

«Шевченко, — пише в доповідній записці шеф жандармів, — вместо того, чтобы вечно питать благоговейные чувства к особам августейшей фамилии, удостоившим выкупить его из крепостного состояния, сочинял стихи на малороссийском языке самого возмутительного содержания. В них он то выражал плач о мнимом порабощении и бедствиях Украины, то возглашал о славе гетманского правления и прежней вольнице казачества, то с невероятной дерзостью изливал клеветы и желчь на особ императорского дома, забывая в них личных своих благодетелей. Сверх того, что все запрещенное увлекает людей со слабым характером, Шевченко приобрел между друзьями славу знаменитого малороссийского писателя, а потому стихи его вдвойне вредны и опасны. С любимыми стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укрепиться мысли о мнимом блаженстве времен

гетманщины, о счастье возвратить эти времена и о возможности Украине существовать в виде отдельного государства. Судя по такому чрезмерному уважению, которое питали и лично к Шевченке, и к его стихотворениям все украинославянисты, сначала казалось, что он мог быть если не действующим лицом между ними, то орудием, которым они хотели воспользоваться в своих замыслах; но, с одной стороны, эти замыслы были не столь важны, как представлялось при первом взгляде, а, с другой, и Шевченко начал писать свои возмутительные сочинения еще с 1837 года, когда славянские идеи не занимали киевских ученых; равно и все дело доказывает, что Шевченко не принадлежал к Украинно-славянскому обществу, а действовал отдельно, увлекаясь собственной испорченностью. Тем не менее, по возмутительному духу и дерзости, выходящей из всяких пределов, он должен быть признаваем одним из важных преступников».

Присуд був такий:

«Художника Шевченка за сочинение возмутительных и в высшей степени дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений».

Цар Микола I затвердив цей присуд і власно-

ручно поклав таку резолюцію: «Под строжайший надзор с запрещением писать и рисовать».

Жандармів, та взагалі російський уряд, дуже збентежила справа Кирило-Методіївська.

Це показує обіжник, надісланий одеському корпусові жандармів. Ось що писав генерал Шнелль до одеського жандармського полковника з приводу Кирило-Методіївського братства.

«В недавнем времени открыто, что молодые ученые люди в Киеве, почти все уроженцы Малороссии, составляли Украинно-Славянское Общество Св. Кирилла и Мефодия. Учредителями общества были: Коллежский секретарь Гулак, Адъютант Костомаров и Кандидат Белозерский, но с ними по сходству занятий сближались и другие молодые люди, большею частью учившиеся в Университете Св. Владимира.

Цель общества состояла в присоединении к России иноземных славянских племен, а средствами оно полагало воодушевление славянских племен к уважению собственной их народности, изгнание из прав их всего иноземного, уничтожение вражды и водворение согласия между ними, склонение их к исповеданию одной православной веры, заведение училищ и издание книг для простого народа.

У некоторых из участников Украинно-Славянского Общества были найдены, не применявшиеся впрочем к обществу: Устав, по правилам которого в славянских племенах должно бы учредиться народно-представительное правление; рукопись преступнейшего содержания, служащая как бы истолкованием тому же уставу; другая рукопись, называемая «Закон Божий», или «Поднестриянка», переделанная из Мидкевичевой «Пилигримка», исполненная революционных и коммунистических

правил, с возмутительными воззваниями в конце к Славянским племенам, и другие преступные сочинения.

Должно еще заметить, что идеи о восстановлении в каждой земле народности, языка, собственной литературы и соединении Славянских племен в одно целое, не принадлежат одним лицам, прикосновенным к упомянутому делу, но составляют предмет рассуждений многих ученых, и из них занимающиеся исследованиями вообще о Славянах называются Славянофилами.

В Киеве же и Малороссии Славянофильство превращается в Украйнофильство. Там молодые люди более заботятся о восстановлении языка, литературы и нравов Малороссии, доходя даже до мечтаний о возвращении времен прежней вольницы, казачества и Гетманщины.

Прикосновенные к делу об Украйно-Славянском обществе, как уроженцы Малороссии, были собственно Украйнофилами. Все они в письмах своих, а художник Шевченко, бывший учитель Кулеш и Костомаров даже в напечатанных ими сочинениях, изображая в ложном виде настоящее положение Украйны, будто бы находящейся в бедственном положении, с восторгом говорили о прежней Малороссии, придавая ей необыкновенно великое значение; историю этого края представляли едва ли не знаменитее всех историй, наезды Гайдамаков описывали в виде рыцарства, приводили примеры прежней вольности, намекая, что дух свободы не простыл и доселе таится в Малороссиях. Стихотворения же Шевченки на малороссийском языке, особенно рукописные, «Сон», «Послание к мертвым и живым» «Три души» и проч. одне пaskвильного и до величайшей степени дерзкого, а другие прямо возмутительного содержания.

По высочайше утвержденному решению дела об Украйно-Славянском Обществе, виновные предааны строгому наказанию, сверх того определено:

1) Напечатанные сочинения Шевченки «Кобзарь» 1840 года; Кулеша «Повесть об украинском народе» 1846, «Украина» 1843 и «Михайло Чернышенко» 1843, Костомарова, под псевдонимом Перемия Галки «Украинские баллады» 1839 и «Ветка» 1840 года, запретить и изъять из продажи.

2) Генерал-Адъютантам Бибикову и Кокошкину сообщить, чтобы они наблюдали во вверенных им губерниях, не остались ли в обращении стихотворения Шевченки, рукопись «Закон Божий» и другие возмутительные сочинения; также не питаются ли мысли о прежней вольнице, Гетманщине и мнимых правах на отдельное существование; чтобы обращали внимание на тех, которые преимущественно занимаются Малороссийскими древностями, историею и литературой, и старались бы прекращать в этой области наук всякое злоупотребление, но самым незаметным и осторожным образом, без явных преследований, и сколь возможно не раздражая уроженцев Малороссии.

3) Министру Народного Просвещения, который уже принял меры для направления трудов ученых к рассуждениям о народности, языке и литературе собственно русских, объявить еще Высочайшее повеление, чтобы наставники и писатели действовали в духе и видах нашего правительства, отнюдь не допуская ни на лекциях, ни в книгах и журналах никаких предположений о присоединении к России иноземных славян, и вообще ни о чем, что принадлежит Правительству, а не ученым, чтобы они рассуждали сколь возможно осторожнее там, где дело идет о народности или языке Малороссии и других подвластных России земель, не давая любви к родине перевеса над любовью к отечеству, Империи, и изгоняя все, что может вредить последней любви, особенно о мнимых настоящих бедствиях и о прежнем, будто бы необыкновенно счастливом, положении под-

властных племен; чтобы все выводы ученых и писателей клонились к возвышению не Малороссии, Польши и прочих стран отдельно, а Российской Империи, в совокупности народов, ее составляющих; чтобы цензоры обращали строжайшее внимание на Московские, Киевские и Харьковские периодические издания и на все книги, печатаемые в Славянофильском духе, не допуская в них тех полутемных и двусмысленных выражений, которыми они изобилуют, и которые хотя не заключают в себе злоумышленной цели, могут однако же людей злонамеренных приводить к предположениям о самостоятельности и прежней вольнице народов, подвластных России.

Г. Шеф Жандармов предписанием своим от 9 текущего июня № 981 уведомил меня, что об исполнении таковой Монаршей воли сообщено им для исполнения всем кому надлежало, просит меня поручить жандармским Штаб-офицерам вверенного мне Округа, особенно в Малороссии, дабы они со своей стороны наблюдали но самым осторожным и незаметным образом, без всяких преследований по выше изложенным пунктам из решения Украинно-Славянского дела.

Сообщаю о сем Вашему Высокоблагородию к надлежащему исполнению и что будет заслуживать внимания доносить прямо от себя Его Сиятельству Г. Шефу Жандармов и мне для сведения.

Генерал-Майор Шнелъ.

30 травня 1847 року Шевченка повезли до Оренбургу й привезли туди 9 червня.

В Оренбурзі чекала на Тараса Григоровича приємна несподіванка—його запросили до себе тамтешні українці та поляки-засланці. Але ж недовго відпочивав він у товаристві прихильників

свого таланту, треба було рушати далі до Орської фортеці, бо там стояв 5-й Оренбурзький лінійний батальйон, де мав відбувати Шевченко свою службу. 23 червня Тарас Григорович приїхав до Орського. Тут його поміряли (2 аршини й 5 вершків), записали рядовим, дали йому номер (191), одягли у військову уніформу.

Почалося нове безправне, безрадісне солдатське життя.

«Мабуть, правда, що я мало терпів у своєму житті—писав Тарас Шевченко тоді,—і ті давніші страждання проти теперішніх були дитячі сльози».

Шевченко любив природу, любив її красу, а на засланні він бачив навколо себе тільки пустелю, й рівняв її до чарівної української природи:

І там степи, і тут степи,
та тут не такі:
руді-руді, аж червоні,
а там голубії,
зелені, мережані,
нивами, ланами,
високими могилами,
темними дугами...
А тут бур'ян, піски, вали,
і хоч би на сміх де могила
о давнім-давнім говорила...
Неначе люди не жили.

Шевченко був владі товариської, завжди був серед освічених друзів-приятелів, а тут ненависна муштра, вбогі якісь люди, поцсовані військовою службою царською. І дуже сумував він.

Приходять ніч в смердючу хату,
осядуть думи, розіб'ють
на стократ серце і надію,
і те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть,
і спинять ніч: часи літами,
віками глухо потечуть,
і я кривавими сльозами
не раз постелю омочу...
Благаю бога, щоб світало...
Мов волі-сонця, світу жду.
Цвіркун замовкне. «Зорю» б'ють.
Благаю бога, щоб смеркало,
бо на позорище ведуть
старого дурня муштрувати,—
щоб знав, як волю шанувати,
щоб знав, що дурня всюди б'ють.

Справді, не можна було придумати Шевченкові більшої, тяжчої кари, як військова касарня. А до того ще й муштра. Само начальство визнавало, що нездатний до неї Шевченко. «Варто було поглянути на Шевченка,—казав його сотенний командир Косарєв,—коли він стояв з рушницею, щоб вам стало й смішно й боляче. Ну, видно, що людина не здатна на це та й край». Але, не вважаючи на це, «муштрували» Шевченка до неперитомі.

А думки в голові поетовій увесь час снували й знов виливалися на папір.

Думи мої, думи мої,
ви мої єдині.
Не кидайте хоч ви мене

при лихій годині.
Прилітайте, сизокрилі.

Не вміючи робити те, до чого примушували, Шевченко мучився, що не може робити те, до чого лежить серце, до чого кличе його талант: «Писати заборонили за те, що творив вірші, а за що ж заборонили малювати».

Але ж:

Хоч доведеться розп'ястися,
а я таки мережать буду
тихенько білії листи,—

казав поет. Тоді й «мережить» крадькома, потай від суворого начальства.

Велика, хоч і єдина втіха була листування з друзями. І зрозуміло як стурбувала поета чутка, що на-провесні 1848 року має вирушити на Аральське море експедиція, і з нею виїде й він. Це означало рік, а то й більше не мати від близьких людей живого слова.

Так і сталося.

Шевченка призначили на експедицію. Цим ніби трохи полегшувалась доля заслання, приятелі Шевченка клопоталися, щоб його було взято в експедицію, бо цим Шевченко звільнявся від муштри нудної, але перспектива не мати зв'язку з приятелями лякала Шевченка. Начальник експедиції капітан Бутаков узяв Шевченка, як художника, що мав малювати береги Аральського моря. Бутаков поставився до заслання

людяно, навіть дозволив йому їхати окремо від сотні, в цивільній одежі.

Експедиція вирушила з Орського 12 травня; було в ній 2 сотні салдатів, 2 сотні уральських козаків, киргизи та величезний обоз. Дійшла експедиція до Раїмського. Тут частина сіла на судно, щоб пливати вивчати Аральське море. Три місяці Шевченко малював береги. Зимувати довелося в Кос-Аральському форті. На зиму Бутаков поїхав до Петербургу й довелося Шевченкові лишитися самому. Холод, бруд у касарні, без книг, без людей, без листів,—сумно...

Серед цього суму трапилася дуже весела пригода. Про неї так розповідає в своєму «Щоденнику» Тарас Григорович. «Залогу в Кос-Аралі становили уральські козаки. Коли вони побачили мене з широчезною, ніби лопата, бородою, одразу признали, що я неодмінно мученик за віру, донесли своєму командирі, а той зазвав мене в камиші, та й бух навколішки: «Благословіть, говорить, батюшко. Ми, — говорить, — вже все знаємо». Я теж не був дурнем, зрозумів, в чому справа, та й вжарив що ні на є розкольниким благословенням. Зраділий осаул поцілував мені руку й увечері влаштував таку гулянку, про яку й мріяти не можна було.

Незабаром після цього, вже поголивши бороду, я поїхав до Раїму, тут уральці зустріли мене радісно, а начальник загону запропонував мені

25 крб., але я не взяв і цим нечуваним безкористям зародив у благочестивій душі старого—одговітися, потай, а якщо можна, то й причаститися від такого зразкового пастиря, як я. Щоб не нажити клопоту, хутко я залишив Раїм і вже ретельно, двічі на тиждень, голив бороду».

На засланні Шевченко написав чимало творів: «Княжну», «Іржавець», «Чернець», «Москалева криниця», «Варнак»—все це написано 1847—1848 рр.

В Раїмі та у форті Кос-Арал написав Шевченко: «Царі», «Титарівна», «Марина», «Чума», «Сотник» та інші дрібні вірші.

Як скінчилася експедиція, Бутаков узяв з собою до Оренбургу й Шевченка, щоб він там кінчав роботу експедиції. В Оренбурзі Шевченко оселився в свого приятеля, капітана Герна—ад'ютанта головного начальника Оренбурзького краю генерала Оберучева і мав тут повну волю робити, що хотів. Тут поновлює він листування з давніми приятелями, знайомиться з українцями та поляками—а їх було багато на засланні, в Оренбурзі,—багато пише, читає. Салдатом він був тільки на папері, навіть не одягав військової уніформи. Головний начальник краю, Оберучев, знав про це, але сам навіть запросив Шевченка намалювати портрет дружини.

Так пожив Шевченко в Оренбурзі п'ять місяців, як несподівано сталося лихо:

Прапорщик Ісаєв, щоб помстити за щось Шевченко і, офіційно подав рапорта Оберучеву, що Шевченко пише, малює, ходить у цивільному одягу. Оберучев боявся, що копію свого рапорту Ісаєв надіслав до Петербургу графу Орлову, вжив проти Шевченка суворих заходів: Шевченка заарештували і вирядили етапом до Новопетровського, щоб там встановити найсуворіший за ним догляд і не давати йому писати та малювати.

Повезли Шевченка до місця нового ув'язнення через Уральськ, Гур'єв, а далі вже човном через Каспійське море до Новопетровського.

Новопетровське був невеличкий військовий пункт з 10 гарматами, верстов за три від Каспійського моря.

«Пісок та камінь,— пише Шевченко— хоч би травиця, хоч би дерево— нічого і ніякого нема. Дивися, дивися, та такий сум тебе візьме,— просто хоч удавися, та вдавиться нема чим».

Влітку нестерпна спека, взимку— такий самий нестерпний холод і постійні вітри— ось така була нова в'язниця поетова і в цій в'язниці йому треба було пробути немало тяжких років.

По кілька місяців на рік Новопетровське відізане від цілого світу. Муштра, горілка та карти— оце все, чим жила людність Новопетровського. Найближчий начальник Шевченків—

командир сотні, капітан Петров, просто змушався з нього і у таких умовах зовсім замовк поет.

«Я нищий в полном смысле этого слова,— писав Шевченко до Гулака-Артемовського про цей час,— и не только материально, но и душою, и сердцем обнищал. Шестой год не пишу, не рисую и не читаю. А як би ти побачив, між яким людом верчуся я. А я у них в кулаке сижу: давят, без милосердия давят, а я повинен ще й кланятися, а то візьме разом, і роздавить, як ту вошу між ногтями».

«Я очень рад,— писав иншим разом Шевченко до художника Осіпова,— что случай привел вас увидать хоть один экземпляр амфибий, между которыми я прозябаю столько лет. Но заметьте, что вы видели лучший экземпляр, экземпляр, одушевленный чем-то похожим на мысль и чувство. Доказательство— что он из линейного батальона переведен в армию. Это самая блестящая рекомендация. Но, если бы вы увидели однородных с ним... Но нет, боже вас сохрани и во сне увидать такое нравственное безобразие человека. Геты, между которыми на берегах Дуная влачил остаток дней своих Овидий Назон... были дикие варвары, но не пьяницы, а окружающие меня— и то, и другое».

Ці прості товариські слова найкраще показують, як жилося Шевченкові на засланні, найкраще характеризують вони тих людей, що

оточували там поета. Всі, хто листувався з поетом, близько до серця приймав його долю, але всевладний за тих часів граф Орлов дав зрозуміти, що небезпечно мати стосунки з великим державним злочинцем. Кн. Рєпніній, відповідаючи на її благання полегшити долю Шевченкові, Орлов пропонує забути поета та взагалі «не вмешуватися в дела Малороссии, в противном случае княжна сама будет причиной неприятных последствий».

Минуло три роки Новопетровського життя, прийшов сюди новий комендант Усков. Приятелі Шевченкові вмовили полегшити долю засланцеві. Про це вони просили Ускова. Усков, а надто дружина його, були люди прості, чутливі; вони прихильно поставилися до засланця, Усков одразу звільняє від остогидлої муштри. Настали краді дні, Шевченко повеселішав, коли не можна писати та малювати, заходжується ліпити й ліпити не погано.

Шевченко став, як свій у сім'ї Ускових, великим приятелем став маленьким дітям їх.

Шевченко порадив Ускову насадити садок, садок прийнявся, росте й досі і зветься Шевченків.

У цьому садку виконав Шевченко землянку та у ній на дозвіллі малював. У тій землянці написав він свої белетристичні твори «Близнецы», «Художник», «Княгиня» та інші росій-

ською мовою. У тих творах Шевченко розповідає про свої переживання, скорботи, про радощі.

Не дивно, що за такого життя Шевченко дуже підупав на здоров'я. Молоді літа минули й не вернуться, сподіватися волі не було жодних підстав, хоч у Росії й сталися події, що повинні були полегшити долю засланцеві. Цар Микола I помер, царювати почав Олександр II. Гадали всі, що буде легше. Почав він з того, що оголосив амністію багатьом політичним, але Шевченка не звільнив. Приятелі Тараса Григоровича енергійніше почали клопотатися за нього, а надто вже клопоталася дружина голови Академії Мистецтв графа Толстого. Хоча особисто вона й не була знайома з Шевченком, але до кінця співчувала його лихій долі. І нарешті 21 липня 1857 р. Тарас Григорович дістав звістку, що його звільнено, а 2 серпня, тільки не можна стало, поїхав до Петербургу.

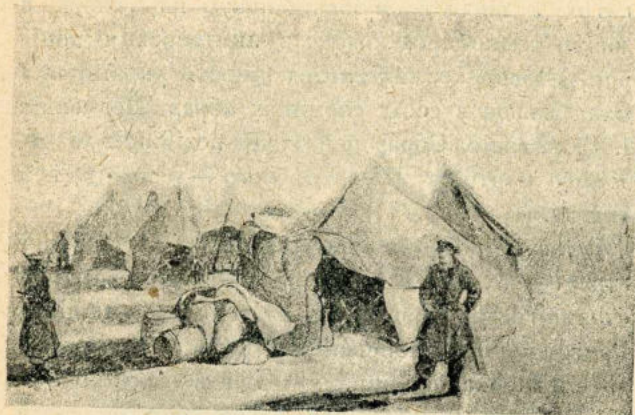
Їхав Тарас Григорович через Астрахань Волгою до Нижнього Новгороду. Все було гаразд: звільнений в'язень міг до схочу милуватися з чарівної надволзької природи, відпочивати душею і тілом серед свого товариства, що радо зустрічало його дорогою. Тільки прийшов Шевченко до Нижнього Новгороду, як його сповіщають, що з наказу начальства йому треба негайно повернутись до Оренбургу і там жити,

аж поки не буде остаточного дозволу виїхати. Але місцева влада несподівано для самого Шевченка поставилася до нього дуже прихильно, дала йому право жити в Н. Новгороді, поки не буде остаточного дозволу.

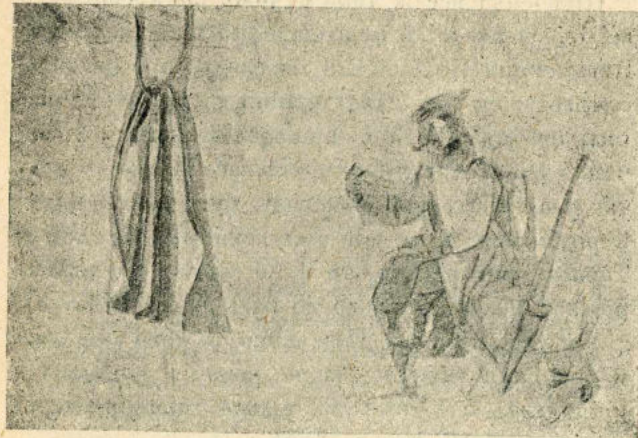
В Нижньому Новгороді поета дуже радо зустріли і приїхав туди до нього відомий артист М. Щепкін, щирий його приятель. У Нижньому дістав Шевченко від Куліша й твори талановитої письменниці Марка Вовчка (О. Марковички), що тоді починала як раз писати. Шевченко захоплювався творами молодой письменниці, присвятив їй вірші, назвав її «донею», «кротким пророком», що сама доля послала його викривати неправду й жорстокість.

Діставши Шевченко дозвіл їхати до столиці, поїхав спочатку до Москви, там бачився з Кулішем, Щепкіним, Максимовичем, Аксаковим, а 27 березня 1858 р. приїхав до Петербургу.

«Широкоплечий, присадкуватий, кремезний Шевченко нагадував собою цілу постать козака. Голова кінчаста, майже лиса; високе зморшкувате чоло, широкий, так званий «качачий» ніс, густі вуса, що покривали губи, невеликі сірі очі, погляд яких здебільшого понурий та неймовірний, зрідка набирав виразу ласкавого, майже ніжнього, осяяного хорошим, добрим усміхом; голос трохи хрипкий, рухи спокійні, хода поважна, постать не зовсім зграбна й мало делі-

Днювання транспорту в киргизькому степу.
Мал. Т. Шевченка (р. 1848).

Малюнок Т. Шевченка (р. 1844)

катна. У високій смушевій шапці на голові, в довгім темно-сірім кожусі з литьваревим коміром, Шевченко мав вигляд широкого українця...» Отак малює в своїх споминах образ Шевченків І. С. Аксаків. Образ цей дуже подібний до відомого портрету Шевченкового — в шапці й у кожусі.

З приїзду Тараса Григоровича до Петербургу стала ціла подія в культурному житті тодішньої столиці: всім хотілося його вітати. Письменники — Григорович, Полонський, Тургенєв показували до Шевченка найширшу дружню увагу. В щоденнику він записав навіть, що боїться стати «модною постаттю» в столиці, до того всі цікавилися ним.

Шевченка все ж таки мучило, що кривні його всі оде в неволі, й це страшенно дратувало його. Письменник Полонський переказує про це так:

«Згадуючи про своє дитинство, про своїх рідних, що досі були в кріпацькій неволі, Шевченко скриготав зубами, плакав і одного разу так ударив кулаком по столу, що чашка впала й розбилася. Я не міг тієї хвилини заспокоїти Тараса Григоровича, та й не хотів, бо цілком поділяв ненависть його до будь-якого рабства».

Довго клопотався Шевченко та його приятелі й викупили таки на волю родичів поетових з кріпацтва, але вже за кілька місяців перед маніфестом 19 лютого 1861 р.

У травні 1859 р., покінчивши де які малярські праці, виїхав Шевченко на Україну. Побував він на Харківщині, Полтавщині, у рідній Керелівці, в Корсуні, завітав до Городища. Але на батьківщині спіткало його нове лихо. Шевченко на Україні був небезпечний. Занадто вже він був популярний, його вірші будили приспану свідомість серед селянства. Жандарми старанно пильнували Шевченка на Україні, стежили за кожним його кроком, за кожним рухом.

Про перебування Шевченка на Україні є ціле листування жандармів, губернаторів та всіх тих, що охороняли російський лад на Україні.

Кілька отаких документів, найцікавіших, вважаємо за конче потрібне подати читачам, бо з них видно, якого лиха зазнав Шевченко на Україні під цей час.

Секретно.

Господину Киевскому Военному, Подольскому
и Волынскому Генерал-Губернатору.

Черкаского Земского Исправника.

РАПОРТ

Проездом через местечко Межирич 7-го Июля я узнал, что 5-го числа приехал сюда Тарас Шевченко, тот самый, который за политические преступления был отдан в военную службу, и по увольнении из оной, на основании последовавшего предписания Г. Начальника Губернии находится под строгим секретным надзором. Сторонние лица, которых я спрашивал о поводах приезда Шевченка, объявили, что Шевченко имеет намерение

поселиться в Межиричском имении, для чего предполагает избрать место в селении Пекарях, принадлежащем сему имению, и построить там дом.

Кроме сделанного было сейчас по получении предписания Его Превосходительства распоряжения по уезду о надзоре на случай приезда Шевченка, после того я подтвердил кому следовало о бдительном наблюдении за действиями Шевченка.

По прибытии же в местечко Межирич 12 Июля дознано: что Шевченко через несколько времени по приезде в Межирич осматривал местность селения Пекарей (от м Межирича находится в 15 верстах над Днепром) и избрал место для своей оседлости. При осмотре места находились дворяне Витольд Вольский, Козловский и Хилинский и Варшавский житель Моленский, проживающие в Межиричском имении и занимающие некоторые экономические должности; кроме того был Карбовничий Пекарской лютки крестьянин Тимофей Саловый.

По выборе места для дома начал Шевченко потчевать водкой, которой было распито 2 кварты, потом, показывая Садовому оторванный тут же от липы лист, Шевченко спрашивал его по малороссийски: «Кто это дал?». И когда отвечал Садовый, что бог,—то Шевченко отозвался: «Дурак, ты веруешь в бога»—и затем прибавил: «бог, Саваоф пусть он поделует меня»... (указывая на заднее место), затем назвал божью мать покрыткой, выказывая свое верование в одного Иисуса Христа. Крестьянин Садовый начал креститься и уклоняться от такого рассказа Шевченка. Тогда Шевченко бранил его словами: «Старый собака», «невера» и прогнал от себя.

Между же официалистами межиричского имения разнеслись толки—будто Шевченко кроме богохульства говорил еще бывшим около него означенным лицам, что не нужно ни царя, ни панов, ни попов.

Но крестьянин Садовый, которого я спрашивал при

бытности поручика Крыжидкого, находящегося в Межириче по случаю производства следствия по делу чиновника Монастырского, говорит, что Шевченко сказал это, как полагается тому, кто был пьян.

Дворяне Витольд Вольский и Козловский, как бы подтверждая вышеизложенное относительно богохуления и того, что Шевченко был пьян, прибавляют: что они сейчас же заметили, что Шевченко должен быть или сумасшедший или полуумный, ибо когда что-либо он начинал говорить, а они не могут понять и спрашивают разъяснения, то он их бранит грубыми словами; относительно выходов Шевченка против правительства, Вольский и Козловский положительно объясняют, что об этом ничего особенного он не говорил, Вольский добавил только, что Шевченко пел какие-то песни на малороссийском языке и рассказывал что-то из своего сочинения, которого он ничего не понял.

Крестьянин мальчик, сын Садового, говорит, что он ничего не слышал, ибо бегал несколько раз за водкою.

Дворянин Хилинский не спрошен по случаю отсутствия, а Моленский сознал, что он был пьян и не может дать по означенному обстоятельству положительных сведений, да и не помнит ничего.

Сам же Шевченко на данные ему вопросы по обстоятельствам извета на него, говорит, что он, сколько помнит, ничего дурного не говорил ни перед означенными дворянами, ни перед крестьянином Садовым, что на подобные выходы, в которых его оговаривают, он никогда не мог решиться, что хорошо знает свое отношение к правительству и знает, что за ним наблюдают.

Донося о сем Вашему Сиятельству, имею честь доложить, что означенные нелепости, сказанные бессознательно Шевченком, решительно не произвели никакого вредного влияния, как вообще на слышавших их упомянутых лиц, так и в особенности на крестьянина

Садового,—человека пожилого и известного в нравственном отношении, но вместе с тем осмеливаюсь присовокупить, что было бы полезным, не дозволяя Шевченке дальнейших разъездов, выслать его на место службы в С.-Петербург, до получения же разрешения по настоящему моему донесению, я распорядился оставить Шевченка в квартире пристава 3 стана под особенным надзором.

О чем донес и Г. Начальнику Губернии.

Земский Исправник Табачников.

По секретной части

№ 34-й

13 Июля 1859 года.

Отже Шевченка заарештовали, а згодом привезли до Київа.

№ 2591

от

Штаб-офицера
Корпуса Жандармов,
находящегося

в

Киевской губернии.

№ 155

26 июля 1859 года

г. Киев.

О художнике Шев-
ченко.

Секретно.

5 августа 1859 г.

Состоящий под секретным надзором и находящийся в Черкасском уезде худ. Тарас Шевченко, 12 числа сего месяца, прибывши в м. Межиричи для покупки пустопорожного места на постройку себе усадьбы, пригласил служащих в Межирицкой экономии дворян: Вольского, Козловского, Хилинского, Монадского и полесовщика крестьянина Тимофея Садового. После выбора удобного места для постройки усадьбы, Шевченко угощал всех этих лиц водкой, между же завязавшихся разговоров беседующих, Шевченко, держа в руках сорванный листок с липового дерева, который

показывал полесовщику, спросил его, кто создал этот листок. Полесовщик ответил: «бог». На этот ответ Шевченко стал бранить полесовщика, произнося страшное богохульство, утверждая, что нет бога, а мать Божию назвал покрывкою, признавая только верование в Иисуса Христа и то не как в бога, а как в человека, умом своим заслужившим вечное между людьми уважение к нему. От богохульства своего Шевченко отрекается, но он действительно произносил вышесказанные слова, будучи в то время в нетрезвом виде и по этому случаю по распоряжению Его Сиятельства Господина Генерал-Губернатора, Шевченко требуется в Киев.

О чем, для начальнического сведения Вашего Сиятельства, приемлю честь почтительнейше доложить.

Подполковник Грибовский.

Шефу Жандармов, Господину Генерал-Адъютанту и Кавалеру Князю Долгорукову 1-му.

Сим документом було доведено до відому шефа жандармів кн. Долгорукова про Шевченкові вчинки. Князь Долгоруков доручив Андреевському допит Шевченка.

Секретно.

3039

31 Июля 1859 г.

Чиновнику Особых Поручений

Г. Кол. Сов. Андреевскому.

В Киевскую губернию недавно прибыл с разрешения Президента Академии Художеств, Ея Императорского Высочества Государыни Великой Княгини Марии Николаевны, в временный отпуск Академик Тарас Шевченко. Мною получено донесение, что Шевченко приехал Черкасского уезда в Межирицкое имение, и предполагает в с. Пекарях строить для себя дом. При избрании места для дома, он угощал водкой бывших при этом экономических служителей и с одним крестьянином

завел неуместный разговор, в котором отвергал существование бога и святость пресвятой деви.

Разговор ведено было Шевченком в нетрезвом будто виде. Шевченко по распоряжению моему доставлен в Киев. Поручаю Вашему Высокоблагородию допросить подробно Шевченка по изложенным выше обстоятельством, стараясь при этом удостовериться в образе мыслей его. О последующем Вы доложите мне.

На ці обвинувачення Шевченко дав Андреевському таку відповідь:

«Из Петербурга приехал я в Киевскую Губернию с целью повидаться с родственниками и приобрести небольшой кусок земли, где бы можно было водвориться на постоянное жительство. Когда нашел я желаемое место между городом Каневом и селом Пекари, в имении помещика Парчевского, то взявши у управляющего именем его, Вольского, в местечке Межиричи, землемера, отправился туда, чтобы отмерить землю, сколько надобно. Это случилось между 10 и 13 числ. июня. Землемер, взявши с собою двух рабочих, имена коих упомянул, приехал на место, но не успел он кончить измерения, как приехал к нам брат управляющего и привез с собою родственника землемера какого-то Козловского в фраке и белых перчатках. Увидев такого франта между гор в лесу, я невольно захохотал, и долго еще продолжал подсмеиваться над ним; заметив же, что он не умеет отвечать на шутку шуткою, я попросил у него извинения и, окончивши работу, пригласил его закусить под липу.

Здесь же находились и два рабочие и вероятно слышали наш разговор, насколько они его понимали, не знаю, потому, что мы разговаривали по-польски, рабочие же из села Пекарей крестьяне помещика Парчевского.

Во время завтрака г. Козловский завел со мной какой то богословский разговор на польском языке; чтобы

прекратить этот разговор, я ему сказал по-русски, что теология без живого бога не в состоянии создать даже этого липового листка, и при этом вырвал листок с липы и показал ему. Козловский замолчал, минут несколько спустя он обратился ко мне с вопросом на русском языке: как я думаю о матери Иисуса Христа. Подобный вопрос меня смущал и не зная, как отвечать ему на него, я в свою очередь его спросил, что он сам думает о пречистой деви. Он так долго искал ответа, что я, не дождавшись его, в нетерпении сказал: перед матерью, родившей нам спасителя, который пострадал и умер за нас на кресте, мы все должны как истинные христиане благоговеть, иначе, если бы она не родила его, она была бы обыкновенная женщина. На другой день выехал я из местечка Межиричи в Городищенский завод господ Яхненка и Семпренка, прогостивши у них сутки, поехал я в местечко Корсунь и в село Кирилловку, Звенигородского уезда, для свидания с моими братьями, оттуда возвратился я опять в местечко Межиричи, чтобы лично условиться с помещиком Парчевским о покупке земли, но не дождавшись его, выехал из одного местечка в село Пекари, а оттуда, перебравшись через Днепр, пошел я в с. Прохоровку Полтавской губернии к бывшему профессору и ректору Университета Св. Владимира господину Максимовичу; не дошедши несколько шагов до его саду, меня догнал становой пристав с местечка Мошны Киевской губернии с несколькими десятниками и тысяцким и, арестовав меня, привез в оное местечко, не объяснив причины, по какому праву он это сделал. На другой день поутру в квартире станового увиделся с Черкасским исправником и жандармским офицером, которые мне сказали, что будто бы я в местечке Межиричи в нетрезвом виде богохульствовал,—при этом находились тут же и еще каких то два чиновника. Меня это так изумило и рас-

смешило, что я не нашел нужным объясняться с ними; когда же жандармский офицер сказал, что он донесет об этом Киевскому Генерал-Губернатору, то я тут же просил взять его меня с собой в Киев, так как он в тот же день отправлялся туда,—в чем он мне отказал, якобы за неимением места в экипаже. На другой день, то есть 18 июня был я препровожден в город Черкассы, где несколько дней просил господина исправника, чтобы он отпустил меня на честное слово в Киев, но он отказал мне в этой просьбе. Тогда я написал письмо к вышеупомянутому жандармскому офицеру Крыжицкому, в котором изложил все, что и теперь излагаю, предполагив, что он покажет мое письмо Его Сиятельству Генерал-Губернатору, князю Васильчикову. Исправник же, получив предписание Киевского Гражданского Губернатора, отправил меня с сотским в Киев. Не уверяю, но предполагаю, что вся эта история произошла вследствие бессильного мщения г. Козловского. Если не будет принято во внимание мое показание, то прошу в удостоверение справедливости сказанного мною здесь, сделать строгое расследование.

Академик Т. Шевченко.

Київський генерал-губернатор Васильчиков, розглянувши всю цю справу, пише так:

Секретно.

25 августа 1859 г.

№ 2781.

Управление Военного
Подольского и Волынского
Генерал-Губернатора.

Канцелярия

По секретной части
15 августа 1859 г.

№ 3183. Киев.

Главному Начальнику III-го
Отделения Собственной Его
Императорского Величества
канцелярии, Господину Генерал-Адъютанту Долгорукову.

С разрешения Президента
Академии Художеств Его Императорского Высочества

Государыни Великой Княгини Марии Николаевны, при-
был в Киевскую губернию, в временный отпуск, Академик Тарас Шевченко, сочинявший возмутительные и в высшей степени дерзкие стихотворения, и определенный было за это, в 1847 году, рядовым в Оренбургский отдельный корпус. Вскоре по прибытии его сюда, получено было мной сведение, что он предполагает строить в с. Пекарях Черкасского уезда, дом для себя и что при избрании места для дома, Шевченко угощал водкой бывших при этом экономических служителей и вел неуместный разговор, в котором отвергал будто существование бога и святость пресвятой девы.

Как подобный разговор мог возбудить толки, то я приказал доставить Шевченка в Киев и поручил одному из состоящих при мне чиновников особых поручений допросить Шевченка.

В объяснении своем Шевченко изложил, что желая купить в Черкасском уезде между г. Каневым и с. Пекаря у помещика Межиричского имения, кусок земли, для водворения на постоянное жительство, он совместно с землемером, поехали для измерения избранного им места; среди производства работ прибыл к ним Козловский, в старинном костюме, над которым, он, Шевченко, начал подсмеиваться; за завтраком, Козловский завел с ним богословский разговор; в цели прекращения этого разговора, Шевченко сказал, что теология без живого бога не в состоянии создать даже древесного листка, потом Козловский опять спросил Шевченка, что он думает о матери Иисуса Христа, на что Шевченко ответил: перед матерью, родившей нас спасителя, который пострадал и умер за нас на кресте, мы все должны благоговеть, если бы она не родила его, то была бы обыкновенная женщина.

Чиновник, отбравший прописанное объяснение, удостоверяет, что Шевченко, сколько можно заключить из

наблюдений над ним и из суждений его в разных предметах, предан безусловно вере предков своих и что в нем заметно даже враждебное, вовсе им нескрываемое, пренебрежение ко всему Латинскому и Польскому.

Сображая объяснение Шевченки я прихожу к заключению, что возведенное на него обвинение, могло возникнуть по недоразумению лиц, перед которыми он вел разговор, или, быть может, вызвано и неудовольствием, возбужденным им к себе насмешкою над Козловским и резкими ответами на разговоры его о божесловии. Потому не придавая делу этому особого значения, я оставляю его без последствий и разрешил Шевченке согласно изъявленному им желанию возвратиться в С. Петербург.

О вышеизложенном долгом поставляю довести до сведения Вашего Сиятельства.

К сему имею честь присовокупить, что если бы Шевченко пожелал—поселиться в здешнем крае, то я полагал бы отклонить его намерение. Водворение его здесь я не почитаю удобным не потому, чтобы он возбуждал опасения прежним его политическим поведением, но по той причине, что он известен здесь как человек, скомпрометировавший себя в политическом отношении, поступки его и слова некоторые лица могут истолковать в ином смысле, придавать им значение и возбуждать на него подозрения и обвинения подобно описанному выше случаю.

Генерал-Губернатор князь Васильчиков.

Князь Долгоруков на цьому документі власноручно поклав таку резолюцію:

Не смотря на все здесь изложенное призвать Шевченку и сделав ему строгое внушение присовокупить, чтобы он был весьма осторожен; в противном случае,

чтобы он не пенял на нас за те последствия, которым он может подвергнуться.

«23» августа.

Кінець-кінцем Шевченка випустили. Звільняючи, генерал-губернатор князь Васильчиков попередив його, що йому слід негайно вертатися до Петербургу. «Там—сказав Васильчиков—люди более развитые и не придираются к мелочам, чтобы выслужиться за счет ближнего».

Шевченко так і зробив,—через два тижні виїхав з Київa до Петербургу, й на Україну вже не вертався.

В Петербурзі перш за все Тарас Григорович добивається дозволу перевидати «Кобзаря», бо 1847 р. перевидавати його заборонили. Хоча й дуже почирканий в цензурі, в січні 1860 року «Кобзар» вийшов.

«Не тільки люди письменні,—писав до Шевченка Куліш,—а всяка душа письменна й щира носиться з «Кобзарем», як з дорогоцінністю; його вивчають на пам'ять, сливе не по «Кобзарю» й богу моляться».

А проте: «Слава мені не допомагає—я збожеволію на чужині, в самоті»,—писав Шевченко до родича свого на Україну, прохаючи його купити йому деь коло Дніпра хату, щоб хоча на старість оселитися на рідній землі.

Але з цього нічого не вийшло. Не щастило поетові і з одруженням. Спочатку в рідній

Керелівці нагледів він собі дівчину Харитину—кріпачку, але родичі не віддали її за Шевченка. В Петербурзі знову таки сватає він кріпачку Лукер'ю, але й з того нічого не вийшло.

Але ж особисті справи не відвернули Шевченка від справ громадських. Скрізь тільки й розмов було, що про звільнення кріпаків. Отже треба звільненому людові дати те, що допоможе йому налагодити самостійне, вільне життя за власним, а не панським розумом.

На Україні шкіл майже не було, не було й потрібних підручників. Активно заходжується Шевченко з іншими своїми приятелями коло дієї справи,—пише букваря, готує матеріяли до цілої низки підручників з арифметики, географії, історії України, то-що.

Разом з тим не забуває Шевченко й про інтереси вищої культури: ще за часів Кирило-Методіївського братства Шевченко підносив питання про потребу видавати журнал. Тепер він знову подає цю думку своїм приятелям—Кулішеві, Костомарову, Білозерському та іншим. Вони клопочуться про дозвіл видавати щомісячний український журнал «Хата».

Видавати журнал звичайно не дозволили. Але ж року 1861 почав виходити журнал «Основа», і Шевченко взяв у ньому активну участь.

Радо зустрічали новий рік (1861) «основ'яни» в свого редактора В. Білозерського, святкуючи

«Притча про блудного сина»

Мал. Т. Шевченка (р. 1856)

заразом вихід першого числа журналу, але серед них не було дуже активного співробітника, Тараса Григоровича—він лежав хворий. Роки заслання дуже підірвали здоров'я поетове; в столиці йому погіршало й смерть стояла вже за плечима. Але хоча й тяжко хворий, він цікавився всіма громадськими справами. А найбільше на кінці свого життя цікавився Шевченко волею селянам. Сподівалися, що маніфест оголосять 19-го лютого. Коли цього дня прийшов до Шевченка один з його приятелів—хворий замість привітання запитав:

«Що, є воля? Маніфест оголосили?» Почувши, що ще ні—Шевченко заплакав, немов мала дитина.

Коло хворого поета весь час вартували приятелі, не лишаючи його самого ані на хвилину.

І о 5 год. ранку 26-го лютого 1861 р. Шевченка не стало.

Так увірвалося славне й разом страждальницьке життя великого поета.

Шевченко помер у Петербурзі. Не пощастило йому старі літа свої прожити на Україні серед рідного народу, серед чарівної природи української.

Не збулася його давня мрія про власну хату на Україні, щоб тихо й спокійно доживати вік свій.

.....
Я тільки хаточку в тім раї

благав, і досі ще благаю,
щоб хоч умерти на Дніпрі,
хоч на малесенькій горі.

З такими мріями на чужині, чекаючи волі, доживав вік свій великий, незабутній поет. Його не пускали на Україну: він був ворогом тим, що панували тоді й у Росії, й на Україні; на чужині все ж таки був він менше небезпечний. І поховати його спочатку довелося не на Україні, а в далекому Петербурзі на Смоленському кладовищі. 28-го лютого відбувся похорон. Хоч Шевченко помер і далеко, на чужині, звістка про смерть, як грім, луною прокотилася по Україні: помер великий поет України, співець її трудящих знедолених мас, їхня надія, оборонець...

З похорону Шевченкового в Петербурзі стала величезна демонстрація. Перед могилою говорили палкі промови українською, російською й польською мовами. Говорили сміливо—це був докір усьому буржуазному ладові за страдницьку долю поетову. І слова ті пам'ятають і досі:

«Мій братіку, мій голубоньку, мій братіку, мій лебедоньку, мій соколику ясний. Та коли ж нам тебе сподіватись, відкіля виглядати тебе.

«Чи з пісків, чи з долин, чи з далеких україн.

«Чи на різдво, чи на великодень, чи на святу неділеньку. На різдво снігом занесе, на великодень водою заллє, а на святу неділеньку травою заросте.

«А як будуть пташки щебетати, я буду братіка свого викликати.

«А як буде зозуля кувати, буду братіка свого викликати.

«А вже ж тая зозуля кує-розкує, та й ніхто тої зозуленьки не чує.

«Моя ж зозуленько, моя матінко, нащо ж ви його викликаєте до себе, чому ви нам його не залишите на потіху, на радість. Моя матінко, моя голубонько. Та зустрічайте його, та признавайте його, свого сокола-сина. Він несе вісточку до вас од нас, бідних сиротинок.

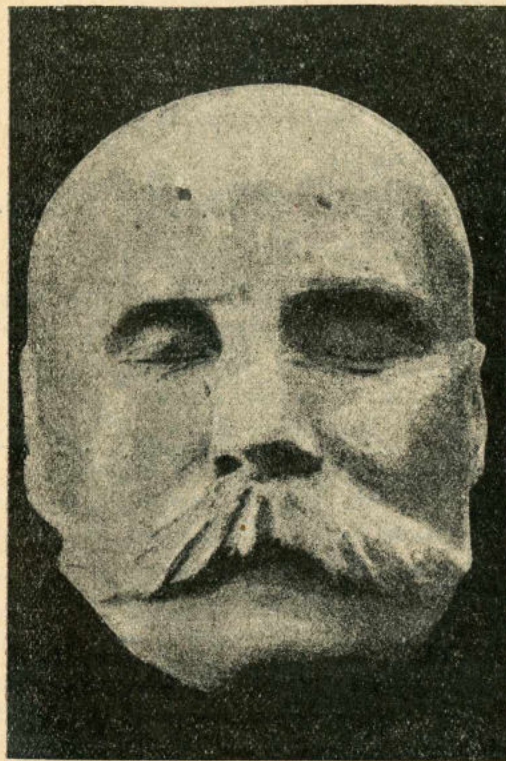
«Приймайте його, пригортайте його...

«Мій братіку, мій голубчику... Прощай, мій соколику ясний...»

Отакими словами плакали двоє простих селянських дівчат на могилі під час похорону. То плакала вся селянська покріпачена Україна на своїй землі.

Приятелі Шевченкові одразу почали клопотатися, щоб дозволили перевезти тіло на Україну й тим виконати його «Заповіт»:

Як умру, то поховайте
мене на могилі,
серед степу широкого,
на Вкраїні милій;
щоб лани широкополі,
і Дніпро, і кручі
було видно, було чути,
як реве ревучий...

Посмертна маска Тараса Шевченка

Коли Шевченко востання приїздив на Україну, побував коло Канева, побачивши високу Чернечу гору, і сказав братові Варфоломею, щоб тут його поховати. З цього місця видно всю Україну «і лани широкополі, і Дніпро, і кручі» й чути, «як реве ревучий». Тут і вирішили прияти поховати Шевченка. Вся Україна нетерпляче ждала того дня, коли тіло улюбленого поета прибуде на Україну.

Шостого травня привезли тіло Тарасове до Київ.

З Петербургу тіло везли через Москву, потім Орел, а далі через Україну. Численний натовп скрізь зустрічав поета, віддаючи йому останню пошану. В Орлі вийшов не тільки натовп молоді з революційними піснями, а навіть цілий полк з музикою й прапорами прийшов зустрінути прах великого поета селянської України.

В Броварах, під Києвом, багатотисячний натовп уже чекав сумний похід. 6-го травня процесія рушила в Київ, по дорозі приставали нові все гурти. Дорогу засипали живими квітами та вінками. Коло Ціпного мосту (тепер Є. Бом) випрягли волів, що везли труну, і на руках понесли труну у Київ. Поставили тіло на Подолі в церкві різдва, а на другий день, після панахид, труну перенесли на пароплав «Кременчуг», щоб везти до Канева, на Чернечу гору. Урочисто, з палкими промовами, на очах у багатотисячного

натовпу поставили труну глибоко в землю й насипали високу могилу.

Селянство українське так любило свого поета, що навколо його могили склалися цілі найдивовижніші легенди.

Шевченкова могила будила в селянстві надії. Тарасів день—день визволення, день розплати за ті кривди, що зазнав нарід за часів кріпацтва. Поміщицтво, панство під впливом цих легенд, під впливом революційних настроїв серед селянства переляканими очима дивилося на Шевченкову могилу, сподіваючись звідти великих собі неприємностей.

До Шевченкової могили що-дня сходилося багато люду: селянство, молодь, прихильники поетові та представники громадських організацій. Навколо високої могили завжди були люди.

Пани збентежилися й вимагали, щоб звернула влада увагу на те, що робиться на могилі та навколо неї.

Незабаром виникла в Києві ціла справа про «политический заговор, связанный с именем Шевченка».

Канівський справник, посилаючись на поему Шевченкову «Тарасова Ніч», писав, що на могилі готуються до Бартоломієвої ночі, тоб-то готуються вирізати панів. Писав справник про якісь три селянські загони, що обстоюють прапор Шевченків, що ніби з Запорожжя, з

берегів Дунаю та з Петербургу мають прибути загони—25 тисяч чоловіка, і про те, що з могили чути якийсь підземний гул, що ніби-то одна жінка поклала на могилу свого сина—каліку, і той одразу одужав. Отаку вигадували нісенітницю.

Розпочала влада ціле слідство. Виявилося, звичайно, що все це вигадки і київський генерал-губернатор писав, що «все дело заключается в пустом страхе и неосновательных опасениях, навеянных слишком пугливым воображением господ помещиков». А «господа-помещики» засипали весь час владу фантастичними інформаціями: «К могиле Шевченко,—писали вони—котрого престонародие по внушению его друзей стало почитать пророком, а каждое слово его заветом, стекается много посетителей и распространяется молва о надеждах крестьян завладеть безвозмездно землею помещиков, а также о закрытых в могиле, над прахом Шевченко, священных ножах, и что вскоре настанет час, когда попрежнему будут резать панов, чиновников и духовенство, скрывающих права народа».

Висунули були пани думку розкопати могилу Шевченкову й перенести тіло на таке місце, «где сборища и демонстрации не могли бы иметь места».

Селянство ж просто не вірило, що оборонець його, улюблений співець його муки, його злиднів

помер. В уяві селянства Шевченко жив, про нього складали найфантастичніші легенди.

«Він живий... Але його заховали в глибокій печері... і він там сидітиме, аж доки не з'явиться червона комета, тоді він вийде з печери і разом з народом здобуде правду».

«Ми бачили його, він ходить крутими берегами і на плечах у нього важкий тягар... величезний залізний хрест. Настане час і скине він з своїх плеч важкий тягар... і людям буде вільно, загине неправда».

«Він не повернувся з Сибіру. Там він стоїть, прикутий ланцюгами до дубового стовпа. Але стовп підгниває, незабаром упаде. І тоді він, звільнений Шевченко, з'явиться до нас, дасть правду та волю своєму народові».

«Ні, він не вмер, він десь блукає, нашу правду здобуває».

Підо впливом Шевченкової творчості народ склав життєписи свого поета, як бореться він, щоб простим людям було краще, та яку за те приймає він кару.

На Звиногородщині,—на батьківщині Тараса Григоровича записано 1880 р. в с. Гусаковім цілий такий життєпис Шевченків: (Наводимо з нього уривок).

«Був колись собі такий великий характерник—Шевченко; та такий, що з ним ніхто не міг зрівнятись. Їздив він, кажуть, скрізь по світі та

збирав од панів різні листи, бумаги. Кажуть, що, як він умер, то його привезли в домовині звідкільсь, здалеку на Україну, бо як умирав, то сказав, щоб його поховали в степу, на могилі, в ріднім краю. От його і привезли тоді до Жилівського, до тієї розкопаної могили, да коло здорового шляху стали здійсмати з воза домовину, то й не здіймуть—та мусіли прикликати з села двадцять дівок, та аж ті зняли її. Але ж як після розкрили її, то вона була тільки повна різних списів-бумаг, а його самого не було; та так її з тими бумагами й закопали. Кажуть, що після хтось хотів ту могилу розкопати, ті списи забрати (бо з ними можна було б одібрати назад у людей ту землю, що в панів забрали після панщини), та в того чоловіка одібрало руки й ноги, то він і покинув докопувати.

«Та Шевченко цей дуже клопотавсь за людей, що робили в панів панщину й дуже просив за них царя, щоб той дав їм волю. А цар все ж таки волі не давав. От раз він приходить до царя; його впустили в палатку; ввійшовши в палатку, він хап за шапку та об землю грах, та й каже тоді цареві: «Оце тільки й твоєї землі, що під моєю шапкою, а над усею землею пани царюють. Ввесь світ я з'їздив, а ніде не бачив, щоб так було гірко та важко людям жити, як у твоїм царстві».

В селі Некарях, що недалеко від Шевченкової

могили, ходить чимало різних байок про Шевченка.

Хто каже, що це був «дуже великий лицар»; інші говорять, що Шевченко був «великий начальник»; «він у Каневі в казначействі грошей брав скільки хотів». Щоб підкреслити революційний характер життя й творчости Шевченка, ширились про нього і легенди революційного змісту.

«Шевченко ходив поміж народом, братався з ним, в коршмах пив, але більше сам був поетом, ніж збирачем, більше розсилав думок між народом, ніж зібрав їх од нього і вніс до книжки. Його поезії, писані добірною й чистою українською мовою, мають високі ознаки народности, бувають часто надто вибухові, надто одчайдушні, надто гайдамацькі. В тих, що їх міг друкувати, різав жидів і ляхів, а в тих, котрих не міг, різав ще й поміщиків, Москву й царя. Видко, була в нього мрія про визволення України й самостійне життя її й увесь він перейнявся бажанням цілковитої волі й рівности. Заходячи до коршми й за чаркою братаючись з людьми, говорив їм, що московська старшина тому держить їх за чуби, що вони не розуміють своєї сили й що так буде, доки вони будуть такі дурні й боязкі, як вівці. Щоб наочно довести їм громадську силу народу й переважне значіння громади, добував з кешені жменю пшениці та беручи

з неї зерно за зерном, укладав їх на столі, називаючи кожне—царем, князем, графом, генералом, справником; за тими рядами додавав довгий ряд дрібніших поліційних посіпак і поміщиків, а коли розкласифікував і вложив усю старшину, тоді брав у руку повну жменю пшениці й говорив: оце є старшина, а оце нарід; тепер бачите виразно, де цар, де генерал, де посіпак, де поміщик. Ну, дивіться ж, де вони тепер.—І те кажучи, кидав жменю на ті рядки старшини. Люди дуже дивувалися, що в купці нікого зі старшини не могли відшукати.

Про похорон Шевченків так розповідає один чоловік з того села Пекарів: «Як ховали, то я був біля самої могили. Бачив—ховали труну, так чорною клійонкою накрита. А чи він був у труні, чи ні,—про це не знаю». І потім додає: «Та ні... там його не було: він і досі живий десь ходить». «Як чоловіка ховають, так труну одкривають, а тут і труни не одкривали, й піп вічної пам'яті не співав. Чоловіка можна й учотирьох понести, а тут труну везло дівчат так, як он до тієї лиши».

Балакають і так, що Шевченка в Сибіру прикували до стовпа і що стовп цей вже підгнив, а як зогниє зовсім, що й Шевченко вернеться на Україну. Або—що він тричі вмирав, та не вмер, а поховано «тільки його прозваніє», а в могилі його закопано списів багато».

Народня поезія також не могла не відгукнутися на образ улюбленого «Кобзаря»; народня фантазія, сплітаючись часто з суперечливих і дивно різноманітних відомостей про життя Шевченкове та його діяльність, підо впливом отих легенд та оповідань, переказів про похорон, про могилу постову, увічнила його пам'ять найдивовижнішими такими піснями, що й пояснити їх важко.

Наводимо одну з них:

Уродився та й Шевченко,
уродився, та й удався,
тільки дурний його розум,
що в салдати записався.

— Не сам же я записався,
записала мене мати,
записала мене мати,
ще й маленьким у салдати.

Ой, повезли Шевченка
тісною улицею,
назад руки зав'язали
та білою сиридею.

Ой, привезли Шевченка
до нового трактиру,
там Шевченка розібрали,
як мати народила:
посадили на креселку,
чорні кудрі обстригали,
чорні кудрі обстригали,
а Шевченко умліває.

Розвивайся, суховерхий дубе,
то на тебе мороз буде,

роздівайся ти, Шевченку,
бо на тебе прийом буде.
Ой, не плач ти, Шевченку,
та й не плач, не журися,
бери деньги бумажні—
мед-вина напийся.

Ой, ударився Шевченко
та об поли руками:
«Деньги мої бумажні,
пропав же я з вами».

З такими думками про Шевченка українське селянство чекало волі, справжнього визволення. З такими думками про правду та волю українське селянство посило в своїй фантазії образ великого Кобзаря й донесло до тих днів, коли має вже змогу знати всю правду про життя поетове, про незабутні його діла, донесло до наших днів, коли вже має змогу не тільки пом'янути свого поета «в сім'ї вольній, новій», а й увічнити його пам'ять на цілі століття для багатьох поколінь.

З численних писань про Шевченка, коли б їх зібрати, можна б скласти величезну книгу: і народня творчість, і поетична творчість окремих талантів живо й активно відгукалася на образ Шевченка.

Шевченкові роковини за часів дарату рік-у-рік перетворювалися на величезні демонстрації проти неможливих умов життя, проти утиску та визиску. Бюрократичний державний царський лад

в тому, що поминали Шевченка, святкували роковини його, завжди вбачав революційні протести, те джерело, звідки черпала людність силу протестувати, і завжди не дозволяла святкувати пам'ять великого страдника.

Досить нагадати кілька коротких газетних повідомлень про Шевченкові роковини з часів 1912—14 років, і вся картина передреволюційних часів стане перед нами повно.

«Київ. Весняний сонячний день. На вулицях безліч молоді. На Володимирській вул., на Хрещатику та на Софійському майдані демонстрації з революційними піснями. Арештовано 100 чоловіка, поранено кількох шаблями та нагаями. Викликали «швидку допомогу». Одночасно відбулася демонстрація «союзників», були вони озброєні ломками. Кричали: «Геть Шевченка».

По Києву весь час їздив губернатор Суковкін і керував поліцією.

Київ. Заборонено покласти на Шевченкову могилу вінки. Могилу оточили стражники. У Києві арештовано 72 студенти та 4 курсисток.

Відбулися загальні збори членів «Двуглавого Орла» та «Союза Русского Народа», де проклали Шевченка, Мазепу та Австрію і величали Кочубея, Іскру та Хмельницького».

«Губернатор заборонив Шевченківські вечірки клубові «Родина», товариству «Самоосвіта» та «Українській Народній Спілці».

«Петербург. Комітет ім. Шевченка з солідарности з іншими товариствами, що їм святкувати заборонено, одмовився святкувати, хоч йому й дозволено».

«Петербург. Самсонівська Спілка ім. Шевченка одмовилася від думки святкувати пам'ять свого поета,

зважаючи на те, що адміністрація однаково заборонить святкувати так, як хоче Спілка».

«В а л к и (на Харківщині). Правління спілки аматорів сценічного мистецтва влаштувало засідання і поставило питання про святкування пам'яті Т. Шевченка. Але під час засідання прийшла поліція й почала вимагати, щоб питання про свято було знято. Голова спілки запитав справника, але той категорично заборонив хоч слово казати на засіданні про свято».

Деякі вчителі початкових шкіл хотіли влаштувати лекції про поета, але після адміністративного «роз'яснення» цю думку повинні були облишити».

Заповіт поетів можна було виконати тільки після тяжких десятиліттів неволі та знуцання. Україна перейшла шлях тяжкої боротьби за своє соціальне й національне визволення; селянство й робітництво перейшли тяжку путь кривавих боїв за свою волю, й тільки тепер на вільних просторах Радянської України мають вони змогу виконати справді те, що заповів Кобзар:

І мене в сім'ї великій,
в сім'ї вольній, новій
не забудьте пом'янути
незлим тихим словом.

І тільки Рада Народніх Комісарів Української Соціалістичної Республіки іменем мільйонів робітників та селян, що здобули собі правду й волю, оголосила Шевченкові роковини всенароднім святом.

27 лютого 1920 р. на всю Україну стало

відомо, що Рада Народніх Комісарів УССР ухвалила: «день одинадцятого березня — роковини смерти пролетарського поета Тараса Шевченка — об'являється всенароднім святом».

«В цей день, вільний назавше від праці, повинні бути влаштовані лекції, концерти, мітинги, в яких було б з'ясоване велике значіння Шевченка, як оборонця батрацько-селянської долі та його боротьба за соціальне визволення трудового людю».

А Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет відозвою до всіх органів влади на місцях через рік ще раз потвердив, що:

«11-го березня—роковини смерті славного поета і революціонера Тараса Григоровича Шевченка—є день, який повинні пам'ятати всі робітники й селяни України, все радянське суспільство. Бо Тарас Шевченко був першим революціонером і ватажком, який закликав до збройного повстання селян і робітників України проти гнобителів».

«60-ті роковини його смерті—11-го березня 1921 року були вславлені на Україні тим, що ВУЦВК цей день оголосив всеукраїнським святом».

«Тепер, коли минають 110-ті роковини його народження, день 11-го березня слід присвятити спогадам пам'яті Тараса Григоровича шляхом організації в містах, на селах вечірніх урочи-

стих засідань, мітингів і зборів за участю фаб-
завкомів, освітніх організацій, комнезамів і уря-
дових установ. На цих зборах слід зазначити
величезні заслуги Тараса Шевченка й нагадати,
що гасло, кинуте Тарасом Григоровичем, здій-
снене лише тепер, після Жовтневої революції
комуністичною партією і радянською владою,
що лише дякуючи радянській владі, робітники
й селяни визволилися з-під ярма капіталістів і
поміщиків і мають можливість широко розви-
вати і зміцнювати свою національну культуру
і святкувати пам'ять славетного поета і рево-
люціонера».

1928 р. З'їзд незаможників Шевченківського
повіту ухвалив зняти хреста з Шевченкової мо-
гили й замінити його погруддям поетовим. На
одній цукроварні на Шевченківщині за проєк-
том самоука-скульптора і зробили те погруддя.

Урочисто при представниках уряду погруддя
те поставлено на могилі. Заразом могилу відре-
монтовано, зроблено нові, правда, дерев'яні сходи,
нову ограду.

Погруддя на могилі поставлено тимчасово.

Тепер уряд УСРР має намір поставити пое-
тові пам'ятник, а на могилі збудувати нове при-
міщення для одвідувачів, кіно, бібліотеку, музей,
книжковий кіоск, радіо. Могилу й землю нав-
коло неї заходами радянського уряду оголошено
державним заповідником. Колишню Звиногород-

щину,—батьківщину Тараса Григоровича перей-
меновано на Шевченківщину.

Щоб вивчити творчість Т. Г. Шевченка, добу,
коли він жив і працював, закладено науковий
інститут ім. Шевченка. У цій науковій установі
зосереджено всі пам'ятки його життя—рукописи,
фотографії, малюнки, зібрано чималу бібліотеку,
запрошено до співробітництва кращих шевчен-
кознавців. В інституті готуються до наукового
шевченкознавства молоді наукові сили.

Так радянська Україна увічнила пам'ять ве-
ликого Кобзаря.

Коли оглядаємо літературу про Шевченка,
навіть поверхово, одразу кидається в очі, що
через всю по-шевченківську історію України
різні шари українського громадянства, почина-
ючи від стародавнього українського панства,
через ціле покоління українофілів і кінчаючи
останніми поколіннями української інтеліген-
ції—буржуазної і дрібно-буржуазної—через усю
цю історію червоною ниткою йде намагання
всіх одних шарів українського громадянства ство-
рити культ Шевченка, по-своєму висвітлити ве-
личезну цю постать в історії України.

Кожна суспільна верства, а пізніше кожне
політичне угруповання, живлячись з певної іде-
ології, щоб підсилити її таким популярним ім'ям,
як ім'я Шевченка,—намагалися пристосувати

поета для своїх класових завдань, вибираючи з його багатющої спадщини все, що їм потрібне; й отак прикриваючись ім'ям Шевченковим, брали від нього собі тільки те, що могло здатися партійним їхнім, груповим інтересам.

Стоячи на різних громадських позиціях, критики та історики літератури, відбиваючи інтереси певних суспільних верств, живлячись з їхньої ідеології, робили з Шевченком те саме.

В літературі про Шевченка маємо багато яскраво - тенденційного; тексти Шевченкових творів підтасовували, брали з них тільки те, чим можна було підперти Шевченком свої позиції, тлумачили суспільству цього велетня, висмикуючи окремі цитати з поезії, щоб тим закріпити Шевченка за собою. Твори Шевченкові в Галичині виходили не такі, як на Наддніпрянській Україні: в Галичині за певних часів на видаваних творах Шевченкових відбивався клерикалізм, угодовство. Шевченка там намагалися подавати, як «благочестивого и смиренного» християнського поета, там намагалися помирити його з цісарсько-австрійським ладом: у москвофілів Шевченко був один, а в радикалів інший.

На Наддніпрянській Україні Шевченка підфарбовували й фальшували по-инакшому. Часом не тільки хотіли помирити його з російським царсько-поміщицьким ладом, а навіть робили

з нього не більше й не менше як «верноподданного русского писателя». Українофіли згодом пристосовували Шевченка до своїх культурницьких намірів; сепаратисти робили з нього сепаратиста, націоналісти — «національного пророка».

І тільки на світанку соціалістичного руху вперше залунав голос протесту проти такого неприхованого фальшування особи Шевченкової, такого штучного тлумачення на всі боки його творчості.

Михайло Драгоманов рішуче повстав проти культу Шевченка. Драгоманов виступив в той час, як сам каже, коли «хвиля матеріалістичних і соціалістичних думок... застала й на Україні російській і в Галичині вже мідний культ Шевченка». Роки серйозніших громадських зрушень, що під впливом їхнім ішла загальна переоцінка соціально-історичних явищ та фактів, не могли не поставити на порядок денний спробу матеріалістично освітити Шевченкову постать. Це й зробив Драгоманов у своїй відомій праці «Шевченко, українофіли, соціалізм». З цього погляду праця Драгоманова, як спроба глянути на Шевченка «історичним об'єктивним поглядом», має свою вагу й тепер, даючи нам зразок того, як 50—60 років тому славетний український учений і публіцист гостро протестував проти штучного тлумачення особи Шевченка й критично поставився до тих, хто робив з поета

собі «бога, абсолютний авторитет, невичерпне джерело мудрости» для всіх часів та поколінь.

Драгоманов насамперед підкреслює все це підфарбовування Шевченкової творчости, спиняється на всій попередній критиці, без жалю викриває ту крутню, де поета то вславляли «святим мучеником, пророком і апостолом», то підносили, як пророка козацько-української республіки й повстання проти Москви, то робили з нього «смирного патріота»; Драгоманов нагадує, як не допускали Шевченкових революційних та протирелігійних віршів у школу, як лякалися їх галицькі патріоти.

Розвінчуючи своєю працею культ поета, активно протестуючи проти нього, не маючи в своїх руках певної зформованої матеріалістичної методи, Драгоманов неминує в деяких місцях своєї праці стає на хибні стежки,—не високо цінує творчість Шевченкову, надаючи їй невеликої громадської ваги.

Драгоманівська критика тільки поривалася глянути на Шевченка «історичним об'єктивним поглядом», але не мала сили висвітлити поетів Шевченкову в дусі історично-матеріалістичному. Драгоманівська критика тільки констатує факти культу поета, викриває їх, підкреслює потребу історичного об'єктивного суду над Шевченком, доводить «неподібність Шевченкового мужиколюбства до основ новішого

соціалізму», що на засадах його Драгоманов радив своїм сучасникам розв'язувати громадські питання, планувати свій громадський світогляд. Драгоманов намагається довести, що «Кобзар» — це пережиток, що він є тільки зерно, яке пролежало в коморі й не послужило як слід в свій час, коли було свіже, а тепер уже мало навіщо й годиться». Всупереч деяким спробам будувати на Шевченківській спадщині ідеологію української демократії та українського соціалізму, Драгоманов хоче довести, які «старі й вузькі Шевченкові думки і мрії «про правду» й «волю» і про те, як вона настане на землі,—перед думками ново-європейського соціалізму».

Правда, всі спроби спланувати Шевченка з загальним річищем соціалістичного руху були б марні, Шевченко не був соціалістом в такому розумінні, як це ми думаємо, він не мав ясно визначеного соціалістичного світогляду, але це аніяк не означає, що Шевченкові думки і мрії про «правду» і «волю» є щось реакційне, проти соціалізму, є щось таке, що не в силі організувати громадський поступ. Шевченко прекрасно розумів, що царат і увесь його лад стоять на перешкоді вільному розвитку людських відносин та кращій долі трудових мас; він бачив, що цей лад гальмує розвиток продукційних сил, він уже тоді в машині вбачав майбутнє.

Ідучи на пароплаві, міркуючи собі про ма-

шину, Шевченко в щоденникові записав таку думку: «Машина, хоч ще й молода дитина, але росте не днями, а годинами і скоро пожре багатог, корони і престоли, а панством тільки закусить. Пророцтво моє безсумнівне» — казав Шевченко. Шевченко не мав виразного оформленого соціалістичного світогляду, бо для цього не було і ґрунту в тодішніх умовах кріпацької Миколаївської Росії, але Шевченко не міг, звичайно, не бути обізнаний з загальним напрямом соціалістичних думок, що під Шевченкову пору линули в Росію з Заходу, де капіталізм був уже розвинений, де пролетаріят уже оформився, як самостійна класа, і до його рук уже попала така зброя, як науковий соціалізм Карла Маркса. Шевченко, який багато читав і дуже цікавився усякою новою і оригінальною думкою, не міг не обминути того, що на той час було справді свіже й оригінальне—світанок новітнього соціалістичного руху на Заході. Про це може свідчити навіть і така Шевченкова думка, що висловив він її у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «Виходить, що ідея про комунізм не сама тільки пуста ідея, не глас вопіючого в пустелі, а що вона цілком здатна й до справжнього прозаїчного життя».

Ще й сьогодні, підходячи до Шевченка, розглядаючи його в світлі тієї доби, що формувала його, ми знаходимо в його спадщині не тільки

історично-літературні документи, а й такі елементи, що ще й сьогодні активно діють, активно живуть. Драгоман вський погляд на Шевченка перш за все вдарив по творцях Шевченкового культу, викрив усе ідеологічне убожество їхнє, але на найголовніше—хто ж кінець-кінцем був Шевченко на тлі певної історичної епохи? Драгоманов на це відповіді не дав. Через те саме праця «Шевченко, українофіли й соціалізм» не дає нам повною мірою зрозуміти революційну суть Шевченкової творчості, вона не може довести нас до розуміння Шевченка в світлі сучасності. І тому слідом за голосом Драгоманова сміливо пролунало й таке: «Нехай собі Драгоманов говорить, що хоче, а Шевченко таки пророк, наш учитель, наш історик і зразок українського патріота».

І так рік-у-рік: хто панахидами, називаючи Шевченка «святим мучеником, пророком і апостолом», хто, вславляючи його «національним пророком», нехтуючи соціальний зміст його творчості, хто «апостолом соборної України», хто «борцем за самостійну Україну»—всі шанували Шевченка й притягали його до своєї вузько-міщанської класової ідеології.

Початок ХХ століття приніс багату літературу про Шевченка.

Але треба сказати, що та література тлумачила Шевченка не краще.

Важко назвати хоча б одну працю про Шевченка, щоб допомогла вона зрозуміти цілком Шевченків світогляд, щоб показала його живого, реального, не відірваного від того середовища, в якому він виховався й виріс. Знов обожували, знов той самий культ, тільки вже поширений, поглиблений.

Ось М. Грушевський на столітні роковини з дня народження пише: «Шевченкове століття, що ми поминаємо цього року, являється разом ювілеєм українського відродження — святом, переглядом, обрахунком його розвою на протязі цього століття, так тісно звязаного з життям, творчістю і культом його національного поета... Вони, розширяючи свій громадський і політичний обрій, розсовуючи все далі рами своєї культурної, соціальної, національної роботи незгубимої скарбниці вищої мисли свого поета, черпала все нові і нові гасла свого національного походу». М. Данько в журналі «Украинская Жизнь» в статті «Национальный момент в произведениях Шевченка» пише: «Среди моментов, поднявших творчество Шевченка на такую головокружительную высоту, одним из наиболее важных является момент национальный... Многие произведения Шевченка как бы созданы для того, чтобы служить лозунгами надвижения... В произведениях Шевченка высказаны резко и выпукло не только вполне

определенные национальные, но и национально-политические идеалы». В «Записках Наукового т-ва ім. Шевченка» за 1914 р. в ювілейній статті С. Томашівського знаходимо таке: «Шевченко був і є персоніфікацією вічних змагань України до політичної і культурної самостійності... Тарас Шевченко з елементів традиції й життєвих утаєних сил люду створив українську національну думку, якій ім'я: політична й культурна самостійність не тільки супроти Польщі, а й супроти Московщини». Вже після лютневої революції теперішній емігрант М. Шаповал у своїй брошурі «Шевченко й самостійна Україна» пише: «На світанку нашої волі, коли в світовій процесії народів, ідущих по шляху поступу, гордо піднявся вгору прапор нового державного народу з написом: «Самостійна Україна» — згадаймо, браття, великого правозвісника нашої свободи, чарівного борця за самостійну Україну. На чистому повітрі Української Народньої Республіки національно-політичний світогляд поета, — каже Шаповал — можна вкласти в невеличку схему: чого треба для України? — Своєї хати. — Хто винен, що її немає? — Богдан, зрадники, перевертні, громадські мерці й сліпці. — Хто ворог Україні? — Московщина. — Що треба робити? — Визволятися з ярма. — Якими

засобами?—Збройне повстання, ненависть до ворога».

Отакі популярні політичні вказівки українському громадянству збудував М. Шаповал, виходячи з Шевченкової творчості, а далі каже: «Коли б поет був живий, — ви б його побачили в ряду активних борців, у вільних козаках, чи гайдамаках, чи в січових стрільцях... Великий захисник прав трудящого народу був першим поетом самостійної України».

Отак ім'ям Шевченковим проголошували самостійну Україну, народньою кров'ю обливали ім'я того, хто був справжнім правозвісником революції трудящих.

А галицька газета «Нарід», згадуючи Шевченка 1927 року, будуючи на Шевченкові свої політичні засади, домовилася навіть до такої нісенітничі:

«Першим його (Шевченка) заповітом є: «Свою Україну любіть», себ-то любіть свій нарід і свою країну. Люди, що люблять свій нарід, називаються націоналістами (нація—нарід). Отже Шевченко заповідав нам бути націоналістами. Все поза Україною й українським народом є чуже, а чуже ніколи щастя не дає. Шевченко лякався чужини, страждав на чужині й молився: «О милий боже України! не дай пропасти в чужині».

А далі:

«Шостим заповітом Шевченковим, хоч і не просто висловленим, є дбання за свою власність—землю, хату й т. д. Шевченко був пролетарем, не мав нічого власного і вважав це за нещастя, за прокляття, за явище ненормальне»...

Так вони собі тлумачать Шевченка: хочеш захистити свою власність, підпирайся ім'ям Шевченка, роби з нього власника; хочеш виправдати визиск, крадіжку, очевидно, можеш з Шевченка зробити й оборонця всіх злодіїв, шахраїв, то-що. Очевидно, єсть дурні! Повірять!

Отак ім'я Шевченкове пристосовували й перед революцією, і після неї до потреб української буржуазної націонал-демократії, з «національного пророка» перейменовували його на «інтереси рідного народу», на «самостійну Україну», а взагалі на войовничий клич проти пролетарської революції, проти трудящих.

І хто тільки не прославляв, хто тільки не канонізував Шевченка, хто тільки не вклонявся йому, як ідолові, хто не виголошував його «своїм». Досить влучно один з сучасних критиків пише: «За життя його (Шевченка) з нього пробували зробити спершу чередника-пастуха, далі Енгельгардт визначив йому кар'єру кухаря, а згодом лакея, полтавські «мочеморди» хотіли зробити з нього п'яницю, а «III отделение его имп. вел.»—салдата. Після ж смерті поета захо-

дилися тлумачити його всі, кому не лінки, і що далі, то більше з'являлося претендентів на нього і кожен доводив, насилаючи з «Кобзаря» потрібних цитат, що поет був ось такий, а не инший».

З Шевченка робили соціаліста, і не соціаліста, і націоналіста, і «смирненького уніятського попика», і сепаратиста, і патріота «єдиної невідомої», і мужика, і пана, і демократа, і інтелігента. Тільки не був він для них справжнім Шевченком.

Нам, що виросли й стали на ноги за часів пролетарської революції, що вщент розстрошили старі уявлення про суспільно-класові взаємини, що кожне минуле громадське явище поставили на світло ідеології нових соціальних сил, нам, що живемо життям пореволюційним, нам—треба сміливо й рішуче очистити постать Шевченкову від дореволюційного намулу, бо воно заважає широким масам правдиво зрозуміти Шевченка, його добу та всі її особливості.

Але зчищаючи отой старий намул, треба пильнувати, щоб самим не вдатися в культ, уже «революційний», не краший, але й не гірший за культи—націоналістичний, релігійний, то-що.

Журналістика пореволюційна, а надто на периферії знає вже не мало спроб створити новий культ поета—Шевченка оголошують апостолом соціалізму, поетом пролетаріату, пишуть, що

Шевченко «для українського неможливого був першим головою комнезамів», що Шевченко для українських трудящих те саме, що Ленін для росіян (було й таке). З отакими сміливими твердженнями, побудованими не на справжньому розумінні Шевченка, треба рішуче боротися, викривати їх.

Сьогодні, коли матеріалів про Шевченка опубліковано вже багато, коли наукові заклади наші мають змогу цілком вільно зібрати всю спадщину після поета, ми можемо, на основі цього матеріалу, оперуючи ясним, чітким світоглядом пролетарським, показати трудящій людині Шевченка такого, який він був насправді.

Щоб зрозуміти всю творчість Шевченкову, щоб збагнути її, перш за все треба зрозуміти, через що Шевченкова творчість активно так впливала на цілі покоління, через що ми, що живемо зовсім за інших історичних часів, на величезній історичній віддалі від того часу, коли жив і діяв Шевченко, коли формувалася його світогляд,—чому ми не здаємо Шевченкової творчості до історичних архівів, чому для нас вона ще жива, чому завзято так боронимо Шевченка.

Треба ясно уявити собі ту добу, коли жив та працював Шевченко. Шевченко стояв на межі двох епох, коли почали яскраво позначатися аграрно-капіталістичні взаємини в українському

селі, їхній ріст, коли поміщицьке господарство з невідомою кріпацько-непродуктивною працею гальмувало вже економічний поступ, коли на українському селі почало яскраво позначатися класове розшарування, — все це творило нову класову ідеологію, вело до загибелі стару, що виходила з доби попередніх економічних взаємин. Тільки на межі двох епох — вимирання феодалізму та наростання нових аграрно-капіталістичних взаємин з деякими особливостями, що були специфічні й властиві українському селу, могла з'явитися така постать, як Шевченко. Тільки українське село на тому ступені соціальних взаємин, коли роздирали його суперечності кріпацької економіки з деякими капіталістичними елементами в ній, могло з самих низин кріпацького селянства висунути такого поета й утілити в ньому всі свої мало ще тоді зформовані домагання, надати їм такої внутрішньої сили та послідовності.

Шевченко, як поет такої високої художності й такого високого рівня соціальних мотивів у ній, що своєю активністю, життєздатністю сягнули на цілі епохи, покоління, що дійшли, навіть, активними й живими до наших днів, — міг бути витвором такої епохи, що своєю економічною та соціальною суттю запліднила ті елементи, що оце тільки сьогодні остаточно сформувалися і завершують ті, тоді ще не ціл-

ком ясні, соціальні змагання, що їхнім співцем був поет. Бо за часів Шевченкових епоха аграрно-капіталістичних взаємин тоді зрушила ті елементи в селянстві, що на їх історія призначила через цілі покоління нести тягар боротьби проти соціальної кривди, за соціальну правду, а пізніше та ж таки історія в своєму поступі, полегшуючи тим елементам тягар боротьби, уточнюючи їх соціальне завдання, наближала до заповітної соціальної мрії, а згодом цей тягар переклали на плечі робітничій класі, тій класі, що їй доля судила пролетарською революцією розв'язати тоді ще не ясне, але мрієне бажане.

У світлі отаких думок Шевченко та його творчість нам зрозумілі, а багато в чім і співзвучні. Підходячи отак до Шевченка, ми маємо право сказати, що Шевченко цілісний, що його творчість на протязі цілих епох, цілих поколінь, переживши глум, підфарбовання — фальшування дійшла до нас активною, життєздатною. Коли підходити так до Шевченка, то зрозумілі будуть у його творчості всі суперечності, на перший погляд ніби незрозумілі.

У світлі таких думок нам зрозуміла буде вся еволюція творчості та світогляду нашого поета: спочатку ми чуємо тихий соціальний протест проти кріпацтва, соціальної нерівності, проти селянських злиднів, протест, повитий національною романтикою в ідеалізації козащини та

національної старовини, а згодом протест той раз-у-раз набирає гнівної сили, гострих, повних болю, їдких слів та образів, переростає в гостру ненависть до цілої системи царизму і кінець-кінцем переходить у одвертий похід проти цієї системи з царем, з панами-гнобителями та їхніми підлабузниками, що їх можна перемогти тільки збройною боротьбою всіх пригноблених та поневолених.

Серед поезій Шевченкових є вірші, написані на останньому вже році його життя (1860). Вірші ці, як влучно сказав А. Річицький, підсумовують увесь світогляд Шевченків і дають ключ, щоб зрозуміти еволюцію його творчості та його світогляду.

Ось ці вірші:

Бували війни і військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубей-Ногаї—
було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало—
остались шашелі: гризуть,
жеруть і тлять старого діда.
А од коріння тихо, любо
зелені парости ростуть.
І виростуть; і без сокири
аж зареве та загуде,
козак безверхий упаде,
розтрощить трон, порве порфіру,
роздавить вашого куміра,
людськії шашелі, няньки,
дядьки отечества чужого.

Не стане ідола святого
і вас не стане. Будяки
та кропива, а більш нічого
не виросте над вашим трупом.
І стане купою на купі
смердячий гній—і все те, все
потроху вітер рознесе...

А. Річицький тлумачить вірш цей так: «тут зведено до купи всю соціально-історичну ідеологію Шевченка». І справді, тут уся Шевченкова путь. Починає він її з стародавньої минувшини-козаччини (Галагани, Киселі), оминає її, лишає її гризти шашелям (тут він має на думці те оточення, що деякий час у ньому перебував—земляки-пани). Але попереджає отих шашелів, що «од коріння тихо, любо зелені парости ростуть, і виростуть, розтрощать трон, порфіру, куміра»; не лишиться нічого, тільки «смердячий гній рознесе вітер».

Численні поезії Шевченкові, цілі уривки з його «Щоденника» досить яскраво показують, як глибоко ненавидів Шевченко систему самодержавного ладу, як добре розумів він справжню внутрішню суть його і яку зброю трудящим на боротьбу радив він:

... Пропадуть вони лихі,
що їх безчестіє і зрада,
і криводушіє огнем,
кривавим пламенем, мечем
нарізані на людських душах;
що крикне кара невсипуща,

що не спасе їх добрий цар,
їх кроткий, п'яний господар.
Не дасть їм пити, не дасть їм їсти,
не дасть коня вам охляп сісти
та утікати; не втечете
і не сховаєтеся. Всюди
вас найде правда-мста, а люди
підстерезуть вас, на то те ж
уповнять, і судить не будуть:
в кайдани туго окують,
в село на зрище приведуть,
і на хресті отім без ката
і без царя вас, біснуватих,
розпнуть, розірвуть, розітнуть,
а кров'ю вашою, собаки,
собак напоять...

І наприкінці свого життя, коли всі сподівалися і мали підстави сподіватися, що кріпацтву кінець, Шевченко не вірив у царські реформи, він чудесно уявляв собі внутрішній зміст царсько-поміщицького ладу. Ліберальне панство, що його оточувало, сподівалося від реформ полегшення селянської долі, а Шевченко, поет знелюдених кріпаків, писав:

Добра не жди,
не жди сподіваної волі—
вона заснула: цар Микола
її приснав, а щоб збудить
хиренну волю, треба миром
громадою обух сталить,
та добре вигострить сокиру
та її заходить вже будить.

Шевченко кличе до боротьби, він прагне «оновлення землі», він не знає того шляху, яким історія дійде до того «оновлення», але всією своєю внутрішньою істотою почуває він, що «правда оживе», що настане щось нове, що «людь окрадений» спасе од царської ласки.

Він пише:

Скажи їм ось що: брешуть боги,
ті ідоли в чужих чертогах.
Скажи, що правда оживе,
надхне, накліче, нажене
не ветхое, не древнє слово
розтліннє, а слово нове
між людьми криком пронесе
і людь окрадений спасе
од ласки царської...

І нам, сучасникам пролетарської революції, що вже використали ту зброю, що неко ради в Шевченко повалити царат і цілу його систему, нам, що живемо все-таки серед завзятої класової боротьби, правда, у формах цілком відмінних, аніж це було за Шевченка, нам можна ще повчитися в Шевченка ненавидіти свого класового ворога, як ненавидів його він.

А тим із нас, що не цілком уявляють собі той шлях, що ним історія прямує до «оновленої землі», слід, очевидно, сьогодні замислитися над тим, як 70—75 років тому Шевченко ради в тру-дящим «розтрошити трон, порвати порфіру, роздавити куміра», розігнати панів і попереджав:

Настане суд, заговорить
і Дніпро, і гори,
і потече сторіками
кров у синє море...

А чи не слід було б декому з наших сучасників, що через своє засліплення, а часом і свідомо не виходять з історичної безпорадності, просто поглянути, яким саме шляхом прямує історія, яких «ідолів» та «кумів» розстрошила вона своїм поступом? Чи не заглянути б їм до «Кобзаря»?

І про це там знайшли б вони рядки такі:

Бо невчене око
загляне їм в душу
глибоко, глибоко...
Дізнаються небожата,
чия на вас шкура,
Та й засудять—і премудрих
немудрі обдурять...

Такі пророчі Шевченкові слова, що кинув їх він 60—70 років тому, актуальні й сьогодні в нашій дійсності.

Вся Шевченкова поезія, де виспівує він соціальні мотиви, пройнята глибокою вірою в перемогу пригноблених, непохитною волею їхньою до перемоги, впертим, завзятим заклик до боротьби; нам, сучасникам пролетарської революції, що перемогу ту бачимо ясніше, ніж трудящі за часів Шевченкових, можна захоплюватися Шевченковою завзятістю. А чи Шевченкова

вдача, його стійкість, упертість, що не зломилі її ані панські батоги, ані заслання, ані саботажина, нарешті вся та кривда, що зазнав її Шевченко за свого життя, — хіба не може це бути за зразок, як маємо ми поводитися за складних часів боротьби й роботи?

Твори від останніх років нашого поета повні блискучих, а іноді пророчих таких слів про все суспільне тодішнє життя; поет ненавидить його. Очевидно, це є наслідок логічної послідовної еволюції—рішучі протести проти неволі, кривди, що їх раз-у-раз глибше та виразніше відчували ті соціальні верстви, що з ними йшов Шевченко.

Зовсім не дивно—що в творчості Шевченковій можна знайти елементи націоналізму та релігійності. Очевидно, це давало й тепер дає «право» націоналістичним, а свого часу й клерикальним колам українського суспільства, висмоктуючи з Шевченкових творів (та підгасовуючи елементи релігійності й націоналізму, укладати Шевченка в програму зоологічного дрібно-буржуазного націоналізму, або налягати на нього рясу уніятського пона. Але нам, що розглядають Шевченка в світлі його епохи на певному соціальному ґрунті, треба ясно і чітко сказати, що ті риси націоналізму, та ворожість до всього чужого, що на деяких творах Шевченка позначилися,—це риси для тієї соціальної

верстви, що з неї походив Шевченко (селянство) та ще й за тих часів—часів неприхованого визиску й поневолення селянства чужинцями—мають мало спільного з націоналізмом пізнішої буржуазної інтелігенції.

Націоналізм Шевченка є ворожість до чужинців-гнобителів. Шевченко любив рідний край, його побут, рідну мову, народню творчість—все це він знав, серед усього цього виріс—а тим часом все це зневажали, не тільки російський царсько-поміщицький лад та його представники душать українське слово, зневажають усе українство, але й українська інтелігенція зрікається своєї мови, бо вона, мовляв, мужича. І Шевченко це бачив. Він бачив, що українська мова це мова селянська, і її зневажають, її вживає тільки знедолене селянство. Отже українство для Шевченка не нація (так думають і думали представники дрібно-буржуазного націоналізму)—це класа, це те селянство, що серед нього він виріс і устами його весь час промовляв. А панство ненависне Шевченкові й чуже: що немає нічого спільного з Україною, що зрікається українства, як чогось неприродного.

Твої люди окрадені,
а панам лукавим
нащо здалась козацькая
великая слава.

«Націоналізм Шевченків — зазначає Луначар-

ський — наскрізь перейнятий демократичним та революційним почуттям».

І з цим не можна не погодитись. Це так. Тут націоналістам сучасним нема чого опиратись та посилались на Шевченка.

А до того ще в цьому націоналізмі нічого реакційного на ті часи вбачати не можна,—він був явище поступове, бо допомагав усвідомити, хоча й примітивні, а все ж таки класові інтереси бідного, скривдженого українського селянства, цей націоналізм, в основі будучи поступовим, демократичним, ішов назустріч соціальним течіям, що насувалися з Західної Європи й прищеплювалися серед трудящих тодішньої Росії.

Шевченко любив рідну Україну, але це не те саме, що любов до «рідного краю» пізнішого націоналізму, пізніших політичних угруповань усіх націоналістичних колярів.

Шевченкова любов «до нееньки-України» — це не була абстрактна любов до «народу», як не раз виголошувала те націоналістична демократія,—це безмежна любов до пригнобленої, скривдженої України, що «обідрана сиротою понал Дніпром плаче», бо ж люто ненавидів він своїх земляків-панів та підлабузників панських, що сиділи ярмом на шиї в того ж таки українського селянства.

Окремо треба сказати про одне неприпустиме порівняння Шевченка з Леніном. На роковини

Шевченка один з викладачів Київського Виш'у, висвітлюючи постать Шевченка перед студентською аудиторією, сказав: «Шевченко для українців це те саме, що Ленін для росіян».

Таке порівняння, очевидно, має місце не тільки в одному Виш'і, де професура й лектура безперечно є мало кваліфікована в шевченкознавстві, — таке порівняння Шевченка з Леніном, Марксом доводилось чути й по інших місцях. Неправдиві й шкідливі такі порівняння не через те, що тим можна образити чи Леніна, чи Маркса, чи Шевченка, або того чи того принизити. Шкідливі вони тим саме, що не дають зрозуміти як слід і Шевченка, і Леніна, і Маркса, а тим самим і зрозуміти цілий історичний процес ХІХ та ХХ ст., що дали цих велетнів людської свідомості.

Хто хоч трохи знайомий з основами суспільнознавства, той мусить знати, що Шевченко, Маркс і Ленін жили за різних історичних обставин, їхній світогляд складався в неоднаковому соціальному оточенні, їхній історичний діяпазон не однаковий мав масштаби.

Якщо Шевченко вкладається в наш український національний масштаб (хоча й для Шевченка цей національний масштаб тісний), то Ленін і Маркс в такий масштаб не вкладаються; їхній масштаб всесвітній. Якщо Шевченка ми зведемо співцем українського скривдженого поне-

воленого селянства, знаходимо в його творчості співзвучні нашій боротьбі соціальні мотиви, що активно можуть ще вплинути на українську трудящу людність, то Леніна ми зведемо проводирем, організатором пролетарської боротьби, що визначив шлях пролетарської революції, організував навколо її гасел трудящих і поневолених всесвіту. Для трудящих Росії, України, Китаю, для пролетаріату Німеччини, Англії та інших країн—Ленін був і завжди лишиться організатором активної боротьби й перемоги. Леніна знають не тільки трудящі Радсоюзу, його ім'я стало символом організації трудящих для пролетарської боротьби. Історія визвольного руху після Маркса не знає такої велетенської постати, як Ленін. Його знає всесвіт трудящих, бо все, що є в пролетаріаті справді великого і героїчного — творчий розум, всепереможна воля та сила, завзята ненависть до рабства й неволі, організаційний хист і запал, безмежна віра в перемогу—все це втілюлося у великій постаті Володимира Ілліча Леніна.

Спроби вкласти Леніна в російський національний масштаб по суті є спроби реакційні, шовіністичні; це бажання буржуазних національних кіл відмежувати трудящих України від організаційного чинника пролетарської боротьби. Спроби ці, звичайно, реакційні й вони нічого спільного з Шевченком не мають.

Шевченко був релігійний. І релігійність його знов таки нічого спільного не мала з офіційною релігійністю, що про неї думають автокефалисти та взагалі духівництво і у нас і в Галичині. Шевченків бог це не той бог, якому моляться вони та яким дурять темних людей. Шевченко знав біблію та євангеліє: звідти не раз брав мотиви для своєї поезії, брав і форму псалмів, і робив все це з великою майстерністю. Він брав мораль перших християн, що в основі своїй мала чимало соціалістичних та демократичних елементів, чим цілі століття живилася боротьба обездолених мас за кращу будучину, на чому здебільшого й базувалися попередники наукового соціалізму. Шевченко завжди вкладав у релігійну форму псалмів соціально-політичний зміст. Це ми бачимо хоча б з таких його поезій: «Молитви», «Осії глава XIV», «Подражаніє Ісаї XXXV»; це не історія християнства, це історія безправного суспільства, розп'ятого від сатрапів Миколи I, але подана в образах давніх християн і прихована за біблійними іменами та назвами.

Нас не дивує релігійність у Шевченка, ми її розуміємо, але не можемо не дивуватися, що ще й сьогодні, коли зникли всі цензурні перешкоди, коли так науково опрацьовують його спадщину, ще й сьогодні є такі люди (про масовість тут говорити не доводиться), що й тепер оминають такі вірші Шевченкові:

А ти, всевидящее око,
чи ти дивилося з висока,
як сотнями в кайданах гнали
в Сибір невільників святих,
як мордували, розпинали
і вішали... А ти й не знало.
І ти дивилося на них
і не осліпло... Око, око,
ти спиш в кіюті, а царі...

Або такі:

Гімн чернечий.

— Удар, громе, над тим домом,
над тим божим, де мremo ми,
тебе ж боже, зневажаєм,
зневажаючи, співаєм:

Алілуя.

Якби не ти, ми б любились,
кохалися б та дружились,
та діточок виростили,
колисали б та співали:

Алілуя.

Одурив ти нас убогих,
ми ж окрадені небоги,
сами себе одурили
і стогнучи возопили:

Алілуя.

Ти постриг нас у черниці,
а ми собі—молодиді...

Та тандюєм, та співаєм,—
співаючи, промовляєм:

Алілуя.

КНИЖКИ, ВИКОРИСТАНІ ДЛЯ ЦЬОЇ ПРАЦІ.

1. А.п. Річицький. Тарас Шевченко в світлі епохи. ДВУ, 1925 р.
2. В. Коряк. Боротьба за Шевченка. ДВУ, 1925 р.
3. Тарас Шевченко. Твори, том IV. Журнал. ДВУ, 1927 р.
4. М. Плевако. Хрестоматія нової української літератури, т. I. ДВУ, 1926 р.
5. Шевченко та його доба. Збірник перший. ДВУ, 1925 р.
6. М. К. Чалий. Жизнь и произведения Тараса Шевченка (свод. материалов для его биографии). Киев, 1892 г.
7. Т. Шевченко. Поезія, т. I, II. Книгоспілка, 1927 р.
8. С. Єфремов. Історія українського письменства. Київ-Ляйпдіг, 1924 р., т. II.
9. О.л. Дорошкевич. Підручник історії україн. літ. Книгоспілка, 1926 р.
10. Т. Шевченко. Дневник. Редакція, вступительная статья и примечания И. Я. Айзенштока. Изд. «Пролетарий», 1925 г.
11. Шевченківський збірник. Редакція П. Филиповича, т. I. Сорабзон, Київ, 1924 р.
12. А. Луначарський. Великий народний поет Тарас Шевченко. Полтава, 1917 р.

13. С. Єфремов. Тарас Шевченко. Життя його та діла, «Кіевская старина», 1908 р.

14. Проф. М. Плевако. Шевченко й критика. Черв. шлях, 1924 р.

15. Ник. Ашешов. Тарас Григорьевич Шевченко. Петроград, 1919 г.

16. Тарас Шевченко. Катерина. Передмова О.л. Дорошкевича, ДВУ, 1927 р.

17. Вс. Чаговец. У могилы Т. Г. Шевченко. Киев, 1928 г.

18. А. В. Багрий. Т. Г. Шевченко в литературной обстановке. Баку, 1925 г.

19. Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814—1914). Київ, 1915 р.

20. В. Беренштам. Т. Г. Шевченко и простолюдины. Киев, 1900 г.

21. Др. Смаль-Стоцький. Діди, батька і внуки Шевченка. Львів, 1914 р.

22. М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціалізм. Львів, 1916 р.

23. С. Васильченко, Я. Чепіга. Шевченкові дні. Т-во «Час», 1926 р.

24. Шевченко. Річник перший. ДВУ, 1928 р.

25. Шевченко та його доба. Збірник другий. Книгоспілка, 1926 р.

26. На роковини Шевченкові (25. II. 1814—26. II. 1861). Ілюстрований збірник. Харків, 1920 р.

27. Богдан Лецький. Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ-Ляйпдіг, 1918 р.

28. П. Филипович. Шевченко і декабристи. ДВУ, 1926 р.

29. Оповідання про Життя Кобзаря. «Час», 1905 р.

30. В. Доманицький. Життя Тараса Шевченка, «Криниця», 1917 р.

31. І. Білоусов. Тарас Григорович Шевченко. Київ.
32. С. Черкасенко. Шевченко і діти. Шевченко педагогом. «Укр. школа».
33. Тарас Шевченко. Збірник. ДВУ, 1921 р.
34. Т. Шевченко. Єретик. ДВУ, 1927 р.
35. Т. Шевченко. Наймичка. ДВУ, 1927 р.
36. Т. Шевченко. Кобзар. «Час», 1927 р.
37. Т. Шевченко. Кобзар. Вибрані твори. ДВУ, 1927 р.
38. Т. Шевченко. Кобзар. Вступна стаття В. Коряка, Книгоспілка, 1927 р.
39. Т. Шевченко. Повна збірка творів. Вступна стаття Ф. Якубовського. «Сийво», 1927 р.
40. Т. Шевченко. Кобзар. Вступна стаття В. Коряка. «Радянське село», 1927 р.
41. Т. Шевченко. Кобзар. Передмова А. Річницького. ДВУ, 1927 р.
42. М. Плевако. Тарас Шевченко. ДВУ, 1926 р.
43. «Україна». Науковий двохмісячник українознавства, кн. 1—2. 1925 р.
44. «Украинская Жизнь». Журнал, 1909 р. кн. 9.
45. В. Коряк. Нарис з історії україн. літератури. ДВУ, 1927 р.
46. Л. Войтоловский. История русской литературы XIX и XX веков. Часть первая. ГИЗ. 1926 г.
47. П. Сакулин. Русская литература и социализм. Часть первая. ГИЗ, 1924 г.
48. О. Дорошкевич. Трагедія самотнього чуття (Шевченко й Ликера). «Життя й Революція». 1926 р. кн. IX.
49. П. Филипович. Коцюбинський і Шевченко. «Життя й Рев.», ч. 2—3, 1926 р.
50. Г. Дорошкевич. Нове про Шевченка. «Життя й Рев.», ч. III, 1925 р.

51. М. Любинський. Шевченко на людях. «Життя й Рев.», ч. X, 1928 р.
52. Матеріялы про арешт Кирило-Методіївців (документи). «Україна», ч. I, 1928 р.
53. «Опасная экспедиция» Аральского моря і Шевченко (1848—1849 р.р.). «Україна», ч. 3, 1928 р.
54. Відгук справи Кирило-Методіївського братства. «Україна», кн. 2. 1928 р.
55. А.к. Д. І. Багалій. Т. Г. Шевченко і кирило-методіївці. ДВУ, 1925 р.
56. А. Кримський. Розвідки, статті й замітки. 1928 р. Видання Академії Наук.
57. А. Я. Конисский. Жизнь украинского поэта Тараса Григоровича Шевченка. 1893 г., Одесса.
58. М. Яворський. Нариси з історії революційної боротьби на Україні. ДВУ, 1928 р.
59. «За сто літ» — Матеріали з громадського і літературного життя України XIX в., т. II.
60. М. Слабченко. Матеріялы, т. II. ДВУ, 1927 р.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. К. Мікшехта, 31.

КНИЖКИ ПРО УКРАЇНСЬКИХ КЛАСИКІВ

ВИЙШЛИ З ДРУКУ

Лакиза І.—М. Коцюбинський 30 к.

Якубський Б.—С. Васильченко 25 »

Лакиза І.—Т. Шевченко.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ

Коваленко Б.—Панас Мирний.

Кирилюк Є.—П. Куліш.

Лакиза І.—Марко-Вовчок.

Підгайний П.—Л. Українка.

Рудик—Черемшина.

Смілянський А.—Б. Грінченко.

Щупак С.—І. Нечуй-Левицький.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ.

Ціна 45 коп. (Р)

V.N. Karazin Kharkiv National University

01339375

1